

Viatge a l'Argentina del Centenari
Santiago Rusiñol & Del Born al Plata

Fragment del llibre *Viatge a l'Argentina del centenari. Santiago Rusiñol & Del Born al Plata.*
Edició completa en paper disponible a llibreries.

Viatge a l'Argentina del Centenari

Santiago Rusiñol & Del Born al Plata

© **Fundació Casa Amèrica Catalunya**

© **Hereus de Santiago Rusiñol**

© **dels textos** els autors

© **de les fotografies** les institucions que les han cedides

© **foto coberta** Santiago Rusiñol i Enric Borràs al vaixell que portaria l'actor a l'Argentina, a on viatjaria per primer cop l'any 1907. Fotografia de Barberà Massip publicada al setmanari argentí *Caras y Caretas*, i conservada a la Biblioteca de Catalunya.

Edició Ariadna Lluís i Vidal-Folch

Traducció al castellà A. L. V.-F.

Realització editorial líniazero edicions

Disseny gràfic Miguel Bustos, Pilar Gorriz

Impressió Syl

Agraïments Norman Cinnamon Planas, arquitecte, besnét de Rusiñol; Isabel Coll (Universitat de Barcelona); Silvina Jensen (Universidad Nacional del Sur de Bahía Blanca, Argentina); María Marcela Esnaola (Biblioteca de Humanidades Arturo Marasso, Universidad Nacional del Sur Bahía Blanca, Argentina); Ángel Chioraia (Biblioteca de Humanidades Arturo Marasso, Universidad Nacional del Sur Bahía Blanca, Argentina); Gabriela Dalla Corte (Universitat de Barcelona); Núria Amigó (Biblioteca Santiago Rusiñol); M. Lourdes Prades (cap de la Biblioteca del Pavelló de la República, UB); Alejandro Lieber (Rosario, Argentina).

Acrònims dels crèdits de les imatges AFB (Arxiu Fotogràfic de la Ciutat de Barcelona); AGN (Archivo General de la Nación, Argentina); AM/FIAAH (Arxiu Mas / Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic); BC (Biblioteca de Catalunya); PR-UB/CA (Pavelló de la República-Universitat de Barcelona (fons antiga Casa Amèrica)); BHAM (Biblioteca de Humanidades Arturo Marasso, Universidad Nacional del Sur, Bahía Blanca, Argentina); BNE (Biblioteca Nacional de España); CF (Fons Cau Ferrat, Biblioteca Popular Santiago Rusiñol, Sitges); HR (Fons dels hereus de Rusiñol); MBAA (Museo de Bellas Artes de Asunción, Paraguai); MBAEC (Museo Provincial de Bellas Artes «Emilio Caraffa», Córdoba, Argentina); MNAC (Museu Nacional d'Art de Catalunya); MNBA (Museo Nacional de Bellas Artes, Argentina).

ISBN: 978-84-85736-52-2

DL: B-17.176-2010

Generalitat
de Catalunya

Ajuntament de Barcelona

Diputació
Barcelona
xarxa de municipis

Fundació Casa Amèrica Catalunya

www.americat.net

Índex

<i>Presentació</i>	6
<i>Antoni Traveria Celda</i>	
<i>Carta a Santiago Rusiñol</i>	8
<i>Norman Cinnamond Planas</i>	
<i>Viatge a l'Argentina del Centenari</i>	10
<i>Ariadna Lluís i Vidal-Folch</i>	
<i>Cap a Amèrica</i>	40
<i>Isabel Coll Mirabent</i>	
<i>Del Born al Plata</i>	93
<i>Santiago Rusiñol</i>	
<i>Textos introductorios en español</i>	269

Presentació

Antoni Traveria Celda

Director general de Casa Amèrica Catalunya

Enguany es commemoren els bicentenaris d'independència de cinc països llatinoamericans: l'Argentina, Colòmbia, Mèxic, Xile i Veneçuela. El 2009 ho van celebrar l'Equador i Bolívia, i així ho aniran fent la resta de països de l'Amèrica Llatina en els propers anys.

Ja l'any 1910, amb el centenari de la independència argentina, el país va abocar-se a commemorar-ho amb l'Exposició Internacional del Centenario. De fet, el 13 de gener de 1909 el govern argentí va promulgar una llei en la qual disposava, al llarg de 14 articles, tot un seguit d'actuacions que calia seguir per commemorar el centenari de la revolució, entre els quals hi havia la celebració d'una exposició internacional d'art i la invitació de les autoritats europees –en particular espanyoles– i americanes a participar en tots els actes.

És en aquest context que un dels principals referents de la cultura catalana de principi del segle xx, el pintor i escriptor Santiago Rusiñol, va arribar a l'Argentina, ara fa cent anys. Del seu viatge en va deixar unes cròniques molt vives, sovint divertides, que retraten l'Argentina d'aquells anys, el recull d'articles *Del Born al Plata*. Amb l'objectiu d'abordar aquesta poc coneguda relació de Rusiñol amb Amèrica, des de Casa Amèrica Catalunya ens hem proposat editar aquest llibre, que inclou aquestes cròniques de viatge, algunes imatges relacionades amb el tema i un parell de breus estudis sobre la presència de Rusiñol i dels artistes catalans a l'Argentina del centenari. Una presència que va tenir el seu ressò tant en la premsa argentina com en la catalana, i que el públic de Buenos Aires va acollir càlidament.

Carta a Santiago Rusiñol

Norman Cinnamond Planas

Arquitecte

Estimat besavi,

Mai no et vaig conèixer personalment, vaig néixer deu anys després de la teva mort. No obstant això, el teu record ha perdurat entre nosaltres, sobretot a través de la teva filla Maria, la meva àvia. Ella fou la persona que ens va transmetre l'estima cap a tu, a través del profund amor i de la profunda admiració i devoció que et professava. Deia que ella era la lluna i que vivia del reflex del sol, que eres tu. L'àvia ens explicava les seves vivències amb tu i els teus viatges a París, Mallorca, Granada, Aranjuez, Buenos Aires, etc. T'acompanyava a les teves tertúlies de cafè i sempre deia que parlaves poc i escoltaves molt. Com a profund observador de la realitat vas ser pintor i escriptor simbolista –possiblement el més important de la teva època– i, posteriorment, modernista i naturalista. Qui pot oblidar les Festes Modernistes de Sitges, avançada cultural de la teva època?

La teva pintura refinada i distant és un record constant amb el qual mantinc contacte cada dia a casa. La teva literatura agredolça i irònica, amb aquest deix de tristesa tan teu –tan diferent de la teva imatge pública, tan brillant–, comença amb la tornada a Catalunya en carro i segueix amb els teus «duros a quatre pessetes» i mil anècdotes més –unes de certes i altres d'atribuïdes.

Estrany és el dia que no apareguis als diaris, bé perquè parlen de tu bé perquè fan referència a les teves obres. Amb això vull dir que segueixes important molt. En aquest cas, Casa Amèrica Catalunya s'ocupa de tu, cent anys després que redactessis el teu diari de viatge *Del Born al Plata*. A l'Argentina et van rebre amb els braços oberts, i encara avui es pot dir que no has perdut, en absolut, el tren de català universal, títol que et van adjudicar els teus coetanis. Com pots veure, segueix flotant en l'ambient la teva figura bohèmia, una bohèmia daurada i culta, amb pipa, barba i xamberg.

Estimat besavi, la carta podria ser interminable, però a tu, tan poc propens als afalagaments, potser et cansaria.

Ho deixo per avui. Fins aviat.

El teu besnét que t'estima,

Norman

Viatge a l'Argentina del Centenari

Ariadna Lluís i Vidal-Folch

«Ditxosa Amèrica!», «És un vici...», «Abans teníem el joc, les dones i la beguda, i ara, a més d'això, hi ha l'Amèrica...»; així lamenten els personatges d'*El despatriat* la fal·lera dels catalans per anar a fer les Amèriques. Santiago Rusiñol, home prolífic amb la ploma i el pinzell, artista amb gran sentit de l'humor, treu el suc de tot, per bé que s'ha dit que rere aquest humor hi ha un pòsit de tristesa.

En tot cas, a Rusiñol no se li escapa res, i per això no s'està de retratar la Catalunya de principis del xx, on qui més qui menys té algú de família que ha marxat a Amèrica. Fins i tot aquest Rusiñol tan nostrat, també viatja a Amèrica. Ho fa l'any 1910, coincidint amb el centenari de la independència argentina. Un periple que dura mig any, i del qual fa un diari fresc, que amb el títol «Del Born al Plata» va apareixent al setmanari *L'Esquella de la Torratxa*, i que el 1911 el seu amic Antoni López (editor de *L'Esquella* i de les obres de Rusiñol) compila en forma de llibre. El mateix que avui tornem a editar, coincidint amb el bicentenari de la independència argentina¹.

Però aquesta aparentment anecdòtica relació de Rusiñol amb Amèrica es concreta en alguns elements més, a banda del seu viatge a l'Argentina del centenari: d'una banda, Rusiñol participa, entre 1904 i 1913, en diversos dels salons d'art espanyol organitzats pel català José Artal a Buenos Aires, així com en d'altres espais, com el saló Moody de la capital argentina; i de l'altra, en l'àmbit del teatre, Rusiñol és càlidament aplaudit a l'Argentina, on estrena moltes de les seves obres traduïdes al castellà, com és el cas d'*El pati blau*, *L'hereu escampa*, *El redemptor*, *La mare*, *El místic* o *Els savis de Vilatrista*.

Teatre d'indians

Més encara, algunes de les seves obres literàries tenen un evident contingut americà, com és el cas de l'esmentada *El despatriat* (comèdia en tres actes estrenada l'any 1912), publicada en castellà com *El indiano*, on unes dones que habiten en un poble de la costa catalana romanen en l'espera del retorn d'Amèrica del seu germà Don Antonio. Un Don Antonio que parla de Buenos Aires com una ciutat «espaïosa, molt *nutrida*, i molt quadrada... com les preses de xocolata...», i que lluny de la vanitat i la mala fe dels *americanos* de *Llibertat!* i d'*El pati blau* del mateix Rusiñol, es presenta com una ànima

Tres amics, d'esquerra a dreta: l'editor de *L'Esquella de la Torratxa* i de l'obra de Rusiñol, Antoni López; al centre, Santiago Rusiñol; a la dreta, el dibuixant Josep Costa (Picarol), col·laborador habitual de *L'Esquella*.
Foto: Ricard Suñé, s/d. AM/FIAAH

en pena, que diu que «ens van a despedir am llàgrimes; però, quan tornem al poble, ens tornarien a treure a empentes!». L'Anton, ara Don Antonio, se sap fer autocrítica: a l'*americano* que torna a casa amb el títol de Don i amb levita, li cauen uns anells que abans no li queien: «Allí, com no tenim títol, no'ns donem vergonya de res. Rentem els plats, escombrem; [...] i la vanitat de lluir, a l'arribar a casa nostra, una unsa penjada a l'hermilla! I am tots aquets adminiculs, i aquest esplet de fantasies, que son ilusions, o *macanas*, còm vols que fassi de taverner? Soc pobre, però soc Don Antonio».

Uns anys més tard, Rusiñol escriuria una altra peça teatral de regust argentí, aquest cop una obra satírica en un acte, estrenada al teatre Novetats de Barcelona l'any 1918, amb el títol de *Souper-tango*. Aquí, el tango i el

CAÇADORS!

Les botines esportives
són les més còmodes,
sòlides i còmodes per a cam-
par i també, són les que fabrica la casa

BORNAS Heróles, 26, 2a. -
BARCELONA

Envia el teu ordre a la mateixa Diputació a preu fixe

BLOKS NOTES BAZAR de la UNIÓN
a DEU cèntims C/IBI, 3 BARCELONA

ANTIGUO JARABE
PILULAS ANTI-REUMÁTICAS
"GUASCH"
Preparación de P. Guasch
Regulatorio
Laboratorio "GUASCH"
De venta:
SEVILLA - BARRIO SAN JUAN, 51
Ipsit de Toledo y Espora - BURGOS, 2
Farmacia del Liceo - SAN PABLO, 1
VIAVIA FRANCIA y El Pasañal de la
FARMACIA L. E. CHIZ
por todos los puntos de comercio

Grupos diversos de las series
Agrup de les sèries diverses
Cilindros verticales
Bases artísticas
Edificios
1754
D. S.

UROMETINA
SISTEMA DE PROYECCION
SISTEMA DE PROYECCION

1938
1470 - MONTOR
1470 - MONTOR
1470 - MONTOR

BLOKS NOTES BAZAR de la UNIÓN
a DEU cèntims C/IBI, 3 BARCELONA

REPRODUCCIONES ARTÍSTICAS

VIUDA DE P. BONET

FOTOGRAFADO AUTOTIPIA TRICROMIA
FOTOLITOGRAFIA

Aribau, 9. Interior
BARCELONA

Antoni López
IMPRESSOR

Impressions comercials de totes menes
Treballs de luxe i econòmics
EDICIONS

Olm, 8, interior Teléfon 4115 A

Per a conservar la boca sana

KRAMERINA

ELIXIR DENTRIFIC
segons fórmula de
D. Josep Meifrén
preparat en el laboratori del
Doctor Cabot Cadafalch

Preu del flascó 4 pessetes

EN VENDA: Diputació 264 - Barcelona

Publicitat de l'editor Antoni López
a la seva *L'Esquella de la Torratxa*,
Barcelona. BC

- morta radera las onas!
- // No t deixaria.... pero...
 - // Pero, ell... viu!... Si no fós ell! si no fós ell! Deixemho correr!
 - // No hi pensis! Tant anar, venir, tanta aigua, tant mar!...
-

- // Però ahont?
- // Em sembla que es un disbarat!
- // Si no tens salut!
- // Et dich que no n tens!
- // És que si no estessis decidit, devegades, las cosas s'arreglan... es mira... es venhen... s'estudian...

" Emara tens temps.

personatge de l'Argentí formen part de la recreació de l'ambient d'un cafè concert barceloní on hi ha música, s'hi beu i s'hi juga, en «una formidable sàtira contra un vici lleig molt arrelat a Barcelona», segons la crítica apareguda a *L'Esquella* el 15 de febrer de 1918. Una estrena que va tenir poc èxit –qualificada pel mateix crític de «Super-tongo» per l'escassa cura que hi va posar el Novetats– malgrat que es tracta d'un artista admirat i aplaudit.

Anys abans del viatge a Amèrica, però, molt abans d'*El despatriat*, Rusiñol ja havia tractat el tema de l'*americano* en dues obres teatrals, les esmentades *Llibertat!* i *El pati blau*. En el cas de *Llibertat!* (comèdia en tres actes, estrenada l'any 1901), l'*americano* és en Don Patriciu, un enriquit personatge rere les bones obres del qual només es troba vanitat i misèria d'esperit. Ha tornat d'Amèrica acompanyat d'un nen esclau de raça negra, i el poble demana apadrinar-lo i donar-li llibertat, malgrat el racisme del qual gairebé tots són partícips.

D'altra banda, a *El pati blau* (drama en dos actes, estrenat el 1903), el malèvol *americano* és en Don José, per a qui l'única cosa important a la vida són els diners, per això no té escrúpols a l'hora de lucrar-se de la malaltia i la pobresa dels parents.

El motiu del pati blau, com és sabut, no es limitarà a aquesta peça teatral, sinó que durant un temps serà un tema recurrent a la pintura de Rusiñol.

El somni americà també havia aparegut, l'any 1905, en una altra obra de Rusiñol, aquest cop en to d'assaig: el capítol «L'americano», dins d'*Aucells de fang*², descriu la idea que tenia l'antic *americano* d'una Amèrica ideal, «romànticament fantasiada», on «tot és espessor de selves, teixits de palmes i rius que baixen plata en comptes d'aigua. El cel, blau sempre i sense boires, no perd mai la bellesa immaculada; les palmeres se torcen al pes de tant fruit i diuen: “Pren-me”, tornant a alçar-se gronxant-se; les fonts vessen or, que corre sobre'ls prats immensos; el clima, una primavera eterna; l'home és sempre bo, i les dones tenen ulls com faros encesos que xuclen a l'*americano*».

Crítica de l'obra *Souper-tango* de Rusiñol
publicada a *L'Esquella de la Torratxa* l'any
1918. BC

Souper-tango

i Super-tonguistes

EN Santiago Rusiñol ha retirat les seves obres del «Teatre de Novetats». L'Empresa n'hi ha retirat una an ell, el *Souper-Tango*, després de l'estrena, i ell, en conseqüència, molestat amb raó, ha retirat a l'Empresa totes les obres del seu extens i aplaudit repertori.

La desatenció brutal d'un Empressari, bé val la lliçoneta d'un autor eminent.

L'història dels fets no pot ésser més clara. En Rusiñol, el mestre sainer, dona un sainer original a l'Empresa del «Novetats» i aquesta, després de no fer cap sacrifici per a presentar-lo decorosament, i permetent que anés com aquell qui diu sense ensajar, estrena l'obra a altes

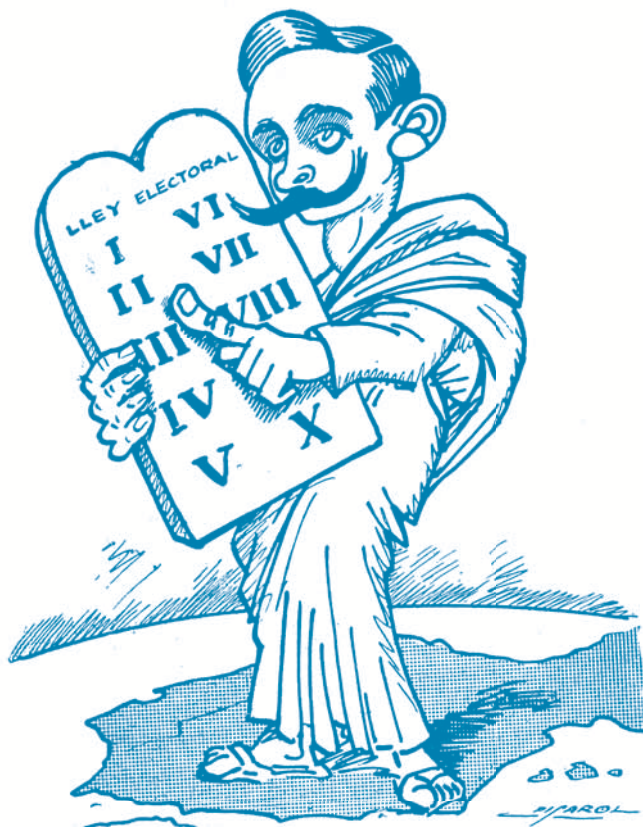
hores de la nit i després que el públic estava cansat de riure una pallaçada en tres actes inacabables que cap empresa catalana s'havia recordat de desenterrar. L'obra del nostre amic, que és una formidable sàtira contra un vici lleig molt arrelat a Barcelona, s'anà descapdellant plàcidament, celebrant-se a estones, fent-se un xic llarga en certs moments (val a dir la veritat), però passant seuse protestes de cap mena; més, com que al final, després de caure el teló, certes veus isolades, certs elements que no volem assenyalar, però que devien tenir cua de palla, es posaren a cridar en contra de l'obra i de l'autor, per això l'Empresa, sense donar abans cap satisfacció an aquest, rebent sens dubte ordres contràries d'aquells elements, se cregué amb el dret de tenir una descortesia amb En Rusiñol tractant-lo com un innominat, i acoridà amb ella mateixa retirar l'endemà mateix el *Souper-tango* dels cartells.

Per culpa d'aquells elements, doncs, no s'ha representat més d'una vegada el darrer sainer d'En Rusiñol. *Souper-tango* s'ha convertit en *Super-tongo*, però als tonguistes se'ls ha vist d'una hora lluny la trampa... i fins l'orella, que la deuen tenir molt llarga de tan estrada.

No volem nosaltres sortir en defensa del darrer sainer d'En Rusiñol. Lo que si afirmem és que ni artística ni literariament pot fer En Rusiñol cap obra dolenta, i menos al extrem de que uns senyors que s'han atipat de guanyar diners amb el seu repertori d'obres fortes i vigoroses, no puguin defensar-li un número prudencial de representacions d'un sainer. La personalitat il·lustre d'En Rusiñol no's mereix aqueix debilitat per part d'una Empresa.

El mateix cas de *Souper-Tango* que, com havem dit, ha tingut el dò de disgustar a certs elements cues-de-palla, s'ha donat anys endarrera amb les estrenes de *Els Jocs florals de Canprosa*, *La lletja*, i altres obres del mateix autor, i mai, mai, les Empreses han procedit en la forma descorès amb que ho ha fet la del «Novetats», donant compliment a la infima minoria protestatària en desprestigi d'una glòria de la nostra escena. Ans pel contrari, lo que les Empreses han fet, perquè hi tenen l'obligació moral i fins la material, ha sigut defensar els seus interessos i els de l'autor, sostenint amb valentia l'obra en els cartells, i moltes vegades fent servir el mateix so-rol per base de propaganda.

La desconsideració al il·lustre drama turg, doncs, és ben patent, i tots els comentaristes que pugui fer el més llec han de convertir-se en anatemes contra una Empresa que ha tingut la gosadia de retirar dels cartells l'obra d'un autor eminent; després de l'estrena una obra que al cap d'avall no fou rebutjada pel públic, sinó per dues dotzenes de senyors interessats en el fracàs... per la part que els hi tocava; una obra que, si no és una meravella teatral, cosa que el mateix Rusiñol és el primer en reconèixer, com a sàtira resulta perfectament viable en que no sia sinó per les llagues que descobreix i la lliçó moral que se'n desprèn. I això podrà demostrar-se ben aviat, doncs, segons sembla, una altra

Moisés-Ventosa mostrant als espanyols les taules de la Llel.

Embarcament de 800 immigrants cap a Amèrica del Sud. Foto: Frederic Ballell. 1910. AFB

El port de Barcelona entre 1910 i 1920. Foto: Esteve Puig. AFB

La companyia de teatre de Borràs, de la qual Rusiñol és director artístic, programada al teatre Victoria de Buenos Aires i anunciada a *Caras y Caretas* el 16 d'abril de 1910, Buenos Aires. BHAM

Però aquesta visió idíl·lica dels primers *americanos* aviat canviaria, «els d'ara, ai!, estan escarmentats». I és que en realitat «Escassejava molt aquell or per a tants “banyistes” ambiciosos». A més, l'enyorament que patia l'emigrant en marxar cap a les Amèriques, en tornar a Catalunya no es guaria, ja que «no solament és patria aquella aon s'ha anat a néixer, sinó la en que s'ha anat a viure», de manera que finalment, tornat a casa, enyorat arreu i sense conhortar-se enlloc, l'*americano* «moriria voltat d'or, sense tenir patria ni patria».

Algunes d'aquestes i altres obres de Rusiñol s'estrenen a Buenos Aires, a iniciativa del Centre Català (actual Casal de Catalunya) de la capital argentina, en un gran teatre *porteño* com el Victoria, amb un èxit aclaparador. És el cas de *La mare*, representada el 4 de juny de 1908, o d'*El pati blau*, estrenada unes setmanes més tard; l'any 1909 s'hi estrenen tres obres més de Rusiñol: *Llibertat!*, *L'alegria que passa* i *El místic*. Quan el 1910 Rusiñol arriba a Buenos Aires, porta el drama *El redemptor* sota el braç, i el 22 de juny d'aquell mateix any estrena *L'hereu escampa* i *El prestidigitador* al mateix teatre Victoria, que és ple d'un públic emocionat per la presència de l'autor a Buenos Aires, i que l'homenatja a la fi de la representació amb el lliurament d'una medalla d'or³. Després d'un breu parèntesi, quan el Casal de Catalunya aconsegueix tenir un teatre propi a la seva seu, la programació teatral catalana torna a prendre embranzida, i Rusiñol torna a ser-ne un dels autors més programats: *La mare*, *El triomf de la carn* i *Gente bien* es programaran fins a tres cops; *El prestidigitador*, *La nit d'amor* i *L'acaparador*, dues vegades; i *Aucells de pas*, *L'hèroe*, *Els savis de Vilatrista*, *Un bon home*, *L'alegria que passa*, *El místic*, *El bon policia*, *La lepra* i *El titella pròdig* es programaran també en aquests primers vint anys (1916-1936) d'història del teatre Margarida Xirgu del Casal de Catalunya a Buenos Aires.

Rusiñol parteix de Barcelona el 13 de març de 1910, a bord de l'*Argentina*, en companyia de Borràs. Casas, Utrillo i Miró, i alguns altres íntims, els acompanyen a port. Un dia abans, la nit del 12 de març, se'ls havia organitzat un sopar de comiat, al barceloní Mundial Palace, al qual van acudir un centenar de persones, entre ells Àngel Guimerà, Adrià Gual, Gabriel Alomar i el mateix Joan Miró. Les inscripcions per a tal sopar s'havien anunciat a *La Vanguardia* de dos dies abans, número en el qual també s'anuncia el proper nomenament

del jurat que escolliria les obres per enviar a l'Argentina per a l'Exposició Internacional de Arte del centenari argentí, que s'inaugura el 5 de juny de 1910 a Buenos Aires. La comissió organitzadora està constituïda per membres del Círculo Artístico, el Círcol Artístic de Sant Lluch i l'Asociación Literaria y Artística. Les obres aspirants s'han de presentar a la seu del Círculo Artístico (passeig de Gràcia, 37), institució que, per cert, durant els anys vint acolliria la Casa de América de Barcelona (fundada l'any 1911, i avui coneguda com Casa Amèrica Catalunya).

Hotel Mundial Palace, a la Porta de la Pau, Barcelona, entre 1905 i 1915. Foto: Enric Castellà. AFB

Anunci del sopar de comiat a Rusiñol i Borràs, dins *La Escena Catalana* del 9 de març de 1910, Barcelona. BC

Sopar de comiat

en honor d'en Santiago Rusiñol i l'Enric Borràs

El genial actor Enric Borràs i l'eminent pintor poeta i autor dramàtic Santiago Rusiñol se disposen a realitzar una *tournee* per les Amèriques a l'objecte d'oferir quelcom de gloriós de la nostra triomfanta renaixença als joves països de l'altra part de l'Atlàntic.

Amics i admiradors d'abdos grans artistes, volem, quan van a emprendre l'excel·sa missió que s'han imposat, donar-los-hi digne comiat, tan solemniat com se mereixen per l'afecte que'ls professem, per llurs mèrits esceptionals i per agraiment.

Ab aquest fi hem organitzat un sopar d'honor que tindrà lloc el dissabte vinent, dia 12, a les 9 de la nit, al Mundial Palace, festa que presidiràn els dos homenatjats i que esperem devingui popular ab les adhesions de tots els que vulguin testimoniar el seu entusiasme envers la patriòtica embaixada d'art que duen a America en Borràs i en Rusiñol.

Barcelona 9 Mars 1910.

Angel Guimerà.—Ignasi Iglesias.—Pompeu Crehuet.

—Adrià Gual.—Jaume Martí.

Desde dijous al dematí fins al dissabte al mitj dia s'expediràn carnets de suscripció a aquest sopar, al preu de set pessetes, als següents punts: Ateneo Barcelonés.—Teatre Romea, Administració.—Associació d'artistes lírics i dramàtics, Passatge del Rellotge, 1, primer.—Llibreria Española, Rambla del Mitj, 20.—Llibreria Baguñà, Cardenal Casañas, 4.—Imprempta de La Escena Catalana, Petritxol, 2.

Banquet en honor a Rusiñol i Borràs, celebrat al Mundial Palace la vigília d'embarcar-se en l'Argentina, amb destí a Buenos Aires. *Caras y Caretas*, 16 d'abril de 1910, Buenos Aires. BHAM

El cert és que del viatge de Rusiñol i Borràs a l'Argentina, i del sopar de comiat al Mundial Palace, se'n fa ressò la premsa catalana i la internacional (*La Vanguardia*, *L'Esquella de la Torratxa*, *De tots colors*, *Caras y Caretas*...)⁴. L'afecte popular de què gaudeixen genera a Catalunya i a l'Argentina una gran expectació. Així mateix, de la càlida acollida que rep a Buenos Aires el tàndem Rusiñol-Borràs, i de l'èxit de les seves obres, també se'n fa ressò la premsa catalana i argentina, tant en aquests diaris com al mateix diari argentí *La Nación*⁵, que qualifica d'«éxito clamoroso» la representació d'*El místico* de Rusiñol a càrrec de la companyia de Borràs, al teatre Victoria de Buenos Aires.

El regador regat

Tornant al seu diari de viatge, ja abans d'aquelles cartes des d'Amèrica publicades com *Del Born al Plata*, Rusiñol ja col·labora amb *L'Esquella de la Torratxa* amb unes glosses que signa com a «Xarau», satiritzant el Xènius de *La Veu de Catalunya*. Però com «El regador regat», el mateix Rusiñol és objecte de sàtira... La competència de *L'Esquella*, el *Cu-Cut!* (*Setmanari de gresca ab ninots*), comença a publicar un seguit d'articles, signats per en Xim-Xim (M. Urgellès), amb el títol «Del altre món», una sàtira de la secció «Del Born al Plata», del Rusiñol de *L'Esquella*. Així, en Xim-Xim satiritza:

«[...] *puch dir, desde ara, que entre en Colón y jo havem descobert Amèrica. Perque, cavallers, va ésser un descobriment, no hi hà que dubtarho: jo mateix me'n escruixeixo; cotxes per aquí, tramvies per allà, carrils, cases de cinch pisos, cases d'un, com a la Barceloneta, municipals de cavall; no hi falta rès, ni en Rusiñol, ja veuen*⁶.»

Per cert, que del descobriment d'Amèrica, Rusiñol ja n'havia fet sarcasme, en el seu dia, en un article a *La Vanguardia*⁷, on deia que Colom va néixer a Sitges i que va construir la primera caravel·la amb fusta del Vinyet. Una fina ironia sobre l'origen de Colom, un debat que encara avui sembla estar viu.

Quan Rusiñol arriba a l'Argentina del centenari, doncs, que bull de commemoracions i d'activitat cultural, hi estrena el seu teatre i participa en exposicions on és vist amb admiració, essent els seus quadres objecte d'èxit de vendes.

En aquell Buenos Aires atrafegat, hom ha d'anar de pressa per tal de no ser «un destorb públic»⁸, atès que allí «el caminar és un medi, i enlloc del món hi ha tants tramvies, i cotxes, i automòbils, i autodiables, ni tantes màquines de fer camí». Barcelona –i Sitges– són indrets molt tranquils, i al nostre artista viatger l'atueix el guirigall de les grans urbs. Aquesta mateixa sensació ja l'havia tinguda a París, anys abans (1880), on el soroll «ens deixa mig beneïts», i on els ciutadans semblaven «empaitats per algun creditor incansable». Unes grans ciutats tan diferents de la seva Barcelona natal, on hom camina pel plaer de passejar, amb aquell passeig Colom tan tranquil que «si ell l'hagués vist s'hi hauria quedat emmandrit, sense aventurar-se a navegar ni a descobrir les Amèriques»⁹.

Pàgina 24

Article «El mar» de *Del Born al Plata*, de Rusiñol, a *L'Esquella de la Torratxa*, publicat el 20 de maig de 1910. BC

Pàgina 25

«Del altre món», sàtira de *Del Born al Plata*, signada per Xim-Xim i publicada a *Cu-Cut!* el 15 de setembre de 1910, Barcelona. BC

DEL BORN AL PLATA

□ □ IMPRESSIONS DE VIATGE □ □

IV

El mar

Després de Santa Creu, mar, mar y sempre mar. Al cap d'uns quants jorns de passarne se comprèn que hi ha més aigua de la que senyalen els mapes, y es que del modo com estan les coses ja ni ab els mapes se pot creure.

Les ones i els nuvols ja fan lo que poden pera distreure la monotonia. Ja cambien de tons y de moviment, traient transpa-

PARLANT AB UN DE LA COMISSIÓ

—Festes, festes... Però ¿aont són? ¡Si encara no han fet res!...

—¿Que no hem fet res?... Hem gastat tots els diners que teniem. ¿Li sembla poc, això?...

rencies amagades, y flocs de bromera, y rielades d'argent, o aplomant-se fins a l'infinit; prou les boires passen corrent, anant-ne a trobar d'altres y altres al lluny: el sol ja's pon, com li pertoca, ab tot el foc y l'esplendidesa a què'n té avesats desde fa molt temps, però ab tanta plana, tant regadiu, tantes ones y tanta salabròr, arriba un moment que, ab tots els respectes y miraments a la Natura, un diria: prou blavor, que abusar, en que sia de blau, no està prou be, per sofert que un sia.

Els passatgers s'aburreixen. Els que no la donen per marejarse, pera distreure's de l'ensopiment s'ajeu en aont poden, damunt de coberta, y compten amb els dits els jorns que han passat, i ab el desitg els que encara falten. Tanta gent passejantse sola, baixant y pujant, tornant enrera y trontollantse, fa pensar en una casa de salut que, ab tot y la salut, els cuiden. Hi hà qui's mira el rellotge cada moment, tornantse boig ab els meridians, que li maregen les hores; hi ha qui va a veure'l baròmetre com si anés a veure un malalt; alguns se'n van a la màquina y's miren hores y hores el motor com va donant batzegades, y se cerca tant la distracció, que quan salta un peix, un peixot de res, d'aquells d'hostal de barato, se'l saluda com a un amic.

Es tanta la monotonia, y arriba un moment de tanta calma, de veure ones pariones, totes iguals, totes germanes y totes fent el mateix camí, que quasi's voldria un temporal, no direm d'aquells de debò, que se'n fan *ex-votos* així que se'n surt, però sí un tempolet enraonat, ab els seus ruixims y el barco enlaire, com els que pinten els marinistes que han vist el mar desde la costa.

Si els infants s'adormen en el bressol al cap de dos minuts de gronzarlos, figureu'vos els cossos grans, ab el gronzament de dies y dies! El passatger agafa una sòn que se'n podria dir sòn de barco (y que, si hem de creure l'història, que hi ha voltes que diu veritats, la varen patir una temporada els mariners de Colón), s'agafà una sòn, que no es sòn; es un estat de menyspreu per totes les cartes geogràfiques; un aborriment al planeta, un odi a les distancies d'aigua. Se troba el món massa gran pera seguirlo a damunt d'un barco; se troba com si n'hi hagués massa o que a un n'hi dessin de més, y ab tot y l'admiració que un sent per coses tan grosses, no més per un boc de terra, ab el seu hort y la seva parra, quatre testos y el seu terradet, donaria quatre Oceans y fins un safreig de Pacific.

Com que no pot, se va resignant, y lo que no pot tenir ho espera.

Què hi deù haver, a l'altra banda, an aquella Amèrica que es tan enllà? Es com ens l'havien cantada, quan erem nois, els nostres pares? Hi han negritos de debò, d'aquells que no's destenyeixen? Es cert que an els americans, quan comensen a caminar, els posen leontina ab aquella pedreria que porten penjada quan venen? Serà veritat que pera berenar, quan se troben dos amics, allí a les Pampes, maten un bou, y ho deixen tot menos la pell, que la fan servir per calsat?

Es tan verge el país com asseguren? Es cert que'ls lloros van pel món tenint les seves converses, y que'ls micos fan una corda quan tenen de passar un riu, agafantse per la quà, y el darrer, que bada, s'ofega? Y que'ls mosquits són com papellones y les papèlles com ventalls, y que'ls cocodrils mengen home? El que no hi ha estat mai, va pensant: «ja veurem; aviat ho veurem»; però aquell aviat no arriba mai, y passen hores y més hores, y arriba un moment que un es tant lluny, que's pensa que ja no es enlloc; que volten pel mar pera fer broma, y que l'Amèrica es un fantasma.

SANTIAGO RUSIÑOL

(Seguirà.)

Del altre Món

QUE'n són de felissos els americans! Ara aquí tenim l'hivern i a mi, que abans de marxar va costarme prou decidir-me per un barret de palla, me trobo que no'l puch dur sense fer riure. Y lo que es pitjor: la dificultat que tindrà a la tornada pera fer-lo viable a Barcelona, perque altre cop tornarem a ser hivern. Si ho sé no vinch, o be hauria escullit primavera perque fos continua.

Però ja estem embarcats, es a dir, desembarcats i no hi hà temps de pensarhi. En això del barret de palla he fet com en Clemenceau ab les seves conferencies; diu coses que, vaja, ja no són del temps; explica, ben just no ho sé lo que explica, però algú diu per aquí que tot ho sabien: allò de la revolució de l'imperi, dels reys, de la religió, de la república.

Rés, portava barret de palla com jo a la cuenta y la gent s'adonà que no es del temps, perque fins suposant que nosaltres ens adelantem d'estació, si a ells els agrada, no sé per què imposarlos barret de palla al hivern. Però ja vaig dir que no els ne parlaria més den Clemenceau; fóra.

Altres coses criden la nostra atenció en aquets moments: l'Exposició y el Nyigonyigo americà. El meu company Manel, diu que ha vingut per lo primer y li dono la dreta; però un servidor hi posa lo según perque m'agrada y per posarhi alguna cosa.

Vam comensar per la dels quadres. ¡María de Deu quants quadres y quants marchs! De senyores vestides, senyores despullades, terres verges, mars blaus y de tots colors, no vaig poder contarlos. Me sembla que baixaran molt de preu quan això s'acabi; no sabrán pas ahont ficarlos. Si tot allò ha de trobar plassa o acomodatament a les parets, tindran els artistes d'esperar que's fassi *ensanxe* a Buenos Aires, y això que pel cap més baix ara ja'l té com París. També podria succeir altra cosa y es que, després de l'exposició, la major part tornessin a casa seva y quedessin en l'arxiu de les respectives firmes esperant altres temps en que l'art no vagi tan baratet y els pintors no's toquin pels carrers, però llavors ne sofriria la industria de colors y teles, y els governs estan interessats en que tothom visqui, tothom, menys forses pintors, als quals en càstich a sa tossuderia se'ls deu deixar que fassin.

Ab això de les teles sempre hi he tingut mal ull, potser es perque vaig a lo més resistent. Una vegada per comprar un parell de llensois a la Baixada

de la Canonja, van tenirme de fer veure ab ullera la diferencia dels de fil ab els de cotó, però ara ja hi comenso a caure per una altra prova, precisament pel calor que desprèn una materia o altra al acostarla a la persona. Y les teles de referencia argentina s'assemblen als llensois de fil per la fredor; moltes, però moltes ab foch... s'escalfarien.

En aquest món americà també hi hà nyigo-nyigo fet ab eines iguals que a Barcelona, y aixís com en Rusiñol, l'Utrillo y en Meifrèn van fent collecció de pesos, gracies als pinzells que un dia esculliren a cà'n Teixidor, en Llobet de resultes de la guitarra coneixerà lo que són lliures esterlines, sense haver anat a Anglaterra. En Sánchez Deya a l'Opera fent

de capatàs de violins, hi passa l'estona marcant havers a la seva caixa. La Pareto cantant ab en Titta Ruffo té compte ab el Banch Espanyol. El Sextet Català, que dona concerts al Cafè Colón, aviat trencarà la guardiola, y si hi hà algún altre català artista que'm deixi, deu ser perque ja ha fet rals y se'n ha entornat a casa.

Va be això de soroll a Buenos Aires: els que'n fan en teatres xichs, omplen el local, y els grans, no posen taquilla perque ho tenen tot abonat. L'altre dia al Colón varen estrenar l'Or del Rhin (si no m'erro era'l de Wagner encara que tinch els meus dubtes); donchs, pera entrarhi, sort den Manel que va justificar que érem de la premsa, sinó fumem ab pipa.

Y entre parentessis, ¡què més voldria! Figúrinse que aquí pago tres rals de catorze cigarrats prims, que no arriben enlloch. Quan torni abassaré a l'Arrendataria: al menys enverena ab més suavitat.

Ah, y de casa els abrasso a tots, inclòs en Pega Grega, que'm fa la feina; díguilli, senyor Director, que s'hi miri, que no'm desllueixi la secció, y que quan torni ja li duré un cigarret de tres rals, però quan torni. Adenés, que m'adelanti un trimestre al senyor Ramón que jo li porto endarrerit.

En Goula y tota la colla encara no han arribat, jo no voldria anarhen sense saber si'm duen alguna cosa. Me sembla que hi seràn a temps, perque en Manel diu que no vol marxar fins el mes de Setembre y jo'l deixo fer.

De conferencies encara no he tocat esirena. Me faré posar al diari ab el nom, cognom y, ademés, el retrat, que, com vaig dilshi, es aquí tret segur.

Tinch confianças, ja'ls ne diré lo que vingui, sinó m'oferiré a la Pampa com en Clemenceau.

Buenos Aires, 17 Agost.

XIM-XIM

El català José Artal, organitzador dels populars salons Artal de pintura catalana i espanyola a Buenos Aires, mostres d'art en què Rusiñol va participar repetidament. A la imatge, Artal en una de les seves mostres, ca. 1904.

Vista de la galeria Witcomb, on Artal organitzava els seus salons, l'any 1898.

Anys més tard, una altra imatge de la galeria Witcomb.

L'èxit dels pintors catalans a Buenos Aires

Ja a Buenos Aires, Rusiñol es passeja pels mateixos carrers que encara avui es configuren com les principals artèries de la ciutat, l'Avenida de Mayo i el comercial carrer Florida, que «no és un carrer: és un parany. El parany més gran d'aquell poble que en té tants altres d'agradables». Un carrer que alberga, al seu número 364, la galeria Witcomb, a la qual són convidats a exposar Rusiñol i altres artistes catalans com Joaquim Mir, Baldomer Galofré o Arcadi Mas i Fondevila¹⁰. Allà, gràcies al català José Artal –membre de la cambra de comerç espanyola a Buenos Aires, i estimat «Cònsol de l'Art»¹¹ segons Rusiñol–, s'organitzava anualment una exposició de pintura espanyola –popularment coneguda com «Salón Artal»– amb la qual competirien altres exposicions periòdiques sobre el tema, com les organitzades pel pintor andalús José Pinelo o les de Justo Bou. La mirada a Europa, doncs, i en particular a França, es materialitza també a Buenos Aires amb l'organització d'aquests tipus de «salons», un esquema típic del XIX francès.

Rusiñol participa en diversos salons Artal, concretament els dels anys 1904, 1907, 1908, 1909, 1912 i 1913¹². El cartell publicitari d'aquest últim, precisament, incorpora una obra de Rusiñol. El de 1913 seria el vint-i-quatrè i darrer dels salons organitzats per Artal a Buenos Aires. El català organitza aquestes mostres d'art espanyol a Witcomb, per bé que de 1907 a 1909 ho fa en una galeria pròpia. Així doncs, Rusiñol (com altres amics com Casas o Utrillo) pren experiència en exposar a Buenos Aires, cosa que motiva una carta com la del pintor Darío de Regoyos, dirigida a aquests tres pintors, als quals demana consell tècnic sobre com enviar les obres fins a l'Argentina¹³:

«[...] me digan si es absolutamente necesario para exponer en Buenos Aires llevar los cuadros enrollados en tubos de hojalata y de qué manera se hace esto que me exigen en B. Aires. Si esto obedece a pagar menos derechos de aduanas por causa de los marcos. Ya sé que Rusiñol ha tenido mucho éxito en el salón Witcomb.»

Pel que fa a la competència, Artal no sembla tenir gaire bon concepte de mostres com les de Pinelo, de qui arriba a dir, sense embuts, que hi portava «un

La exposición Mogrovejo con la
conferencia Maximino ha sido
aquí en Bilbao un éxito

También se ha hecho ^{de él} un
catálogo ilustrado que se
lo puede dar a conocer a
Utrillo pero para esto es
necesario tener las señas
y saber si la revista Forma
existe todavía.

Recuerdos a mis amigos
con quienes me comunico
por conducto de un pariente de
ese. A los tres los saluda ^{de} Pejo.

Las Arenas (por Bilbao)

(C. B. L.)

Queridos amigos Utrillo
Resinol y Casas: Ruego
a cualquiera de estos amigos
si no están en América
que me digan si es abso-
lutamente necesario para ex-
poner en Buenos Aires
llevar los cuadros en-
rollados en tubos de hoja-

lata y de que manera se
hace esto que me exigen de
B. Aires. Si esto ofende
a pagar menos derechos
de aduanas por causa de
los marcos. Me se que
Resinol ha tenido mucho
éxito en el salón Wilton
la misma ^{se} me pide
que haga una exposición
de arte vascongado en vista
de que el público allí es

en su mayoría vascongado.
Ruego a Utrillo se dirija
a mí si desea hacer algo
de Mogrovejo el escultor en
la revista Forma si es
que esa revista existe to-
davía. De paso que me
diga si Resinol está en
Setzer para entenderme ^{en el} por
escrito o que me de las
señas de Casas si este ha
expuesto en Buenos Aires.

cuadros? Yo tambien ha
 go asuntos granadinos
 pero no he mandado nin
 guno jardin porque no
 hago ese genero. Por otra
 parte me molesta el ser
 blanco. He hecho una se
 rie de granada crepusculares
 y nocturnas. Cuanto me
 V algo de lo que me pue
 aconsejar Rusiñol para lo
 vender en B. Aires. A Santiago
 que tenga esta por muy
 lo que sus amigos de Granada
 le dan muchos recuerdos, Julio
 y buen amigo y felicidades por su
 proximo viaje a B. Aires

Granada Plaza de la Merced
 n.º 15-3.º izda

Amigo Utrillo: Hace
 dias le escribi a V. dicien
 do lo que puedo hacer por
 V. respecto a su diccion
 de que me hablaba.
 Descaria saber si Rusi
 ñol esta en esa o en
 Sitges y que le pregun
 tase V. si se paga mucho

(E.III)

Cartes del pintor Darío de Regoyos a Rusiñol, Casas i Utrillo, on es fa ressò de l'èxit de Rusiñol al saló Witcomb de Buenos Aires. Regoyos també demana el consell dels tres amics sobre com enviar les obres que el mateix saló Witcomb li demana, i es pregunta «si es absolutamente necesario para exponer en Buenos Aires llevar los cuadros enrollados en tubos de hojalata y de qué manera se hace esto que me exigen en B. Aires». CF

montón de adefesios sevillanos y madrileños», i un «enjambre de pinturas de pandereta, [...] un baratillo del rastro pero de último orden»¹⁴.

Anys abans de l'arribada de Rusiñol a Amèrica, però, i de la seva participació a l'exposició internacional del centenari, el 1904 el pintor Eliseu Meifrèn ja havia comissariat una exposició a la sala Witcomb, la primera mostra de pintura catalana a la ciutat, a la qual es va presentar obra de Ramon Casas –pintor relacionat amb Amèrica a través del seu pare, un *indiano* enriquit a

Matanzas (Cuba)—, Marià Fortuny, Enric Galwey, Baldomer Galofré, Arcadi Mas i Fondevila, Joaquim Mir, Isidre Nonell, Joan Roig i Soler, un jove Pablo R. Picasso, Andreu Solà, Modest Urgell, el mateix Eliseu Meifrèn i també de Santiago Rusiñol. En aquella ocasió, Rusiñol hi presentava quatre teles, entre les quals destacaven *Mercat de València* i *Un jardí abandonat*¹⁵.

Gaudint de la ciutat

Rusiñol desembarca a Buenos Aires una nit de primavera de l'any 1910, en una capital «metal·lisada», per culpa dels «innombrables banyistes que venen a prendre banys de fortuna». Però l'objectiu de Rusiñol era un altre, de caire cultural, i en el qual va reeixir. Hi havia arribat amb el seu amic actor Enric Borràs, per fer de director artístic de la seva companyia de teatre. Allà també hi havien arribat altres artistes i amics, com Enric Morera, a qui el govern argentí havia encarregat la composició de l'himne de la independència, per commemorar el centenari. Els «braços llarguíssims», de director d'orquestra, del mestre Morera s'aixequen des del moll per estrènyer Rusiñol quan baixà a terra ferma.

Un cop allà, Rusiñol es dedica tant a fruit de la ciutat i de l'exposició de la seva pintura, que la direcció artística de la companyia de Borràs resulta pràcticament honorífica. D'aquest fet Josep Pla¹⁶ n'explicava una anècdota, segons la qual després d'un mes de funcionar l'obra, una nit Rusiñol compareix al teatre, però a l'entrada no el deixen passar perquè no el coneixen.

La veritat, però, és que a l'Argentina Rusiñol és objecte d'homenatges i entrevistes, fruit de l'admiració que suscita la seva obra teatral i pictòrica, i el seu tarannà divertit. Gaudint d'aquesta popularitat, Rusiñol viu a l'Argentina del centenari una activa vida social, abundant el seu esperit bromista. I és que el sentit de l'humor de Rusiñol, com el mateix Pla retratava, té com a matèria prima el tòpic. Aquest, un cop inflat i exagerat, aconsegueix caricatures demolidores, que arrenquen el riure de l'espectador, tant a la seva obra

Esborrany de partitura d'Enric Morera per al seu *Himno a la patria*, compost per encàrrec del govern argentí, en ocasió del centenari.
Lletra de F. Julio Picarel. BC

7 février 1904

Cher frère Santiago

J'écris gros pour que tu puisses lire. J'ai reçu le récit du voyage qui nous a servis de tri est. Titin: Des Bornes au Plateau. J'y comprends exactement un mot sur cinq et ce me suffit pour me rendre compte que tu n'as pas perdu ton temps. Je ne peux pas le mieux. Je vais à t'envoyer un roman et je donne le furet sur la june à nos amis de nos contemporains.

2 Il est indifférent que tu viennes cette année à Paris au printemps, ou avant si tu le peux. Notre petit Philippe est toujours un bon et vaillant garçon que l'on doit pousser au coin noir - surtout negro - tri, souvent et qui nous chaque matin une lient de vin de purée (je m'en vais le met catalan: potides, Jaz, dante) de pousser de terre, en répétant: « Bon ça, ouais? » Il se plaît beaucoup. Nos frères l'ysondalia une prière terminée et elle te plaira.

Quasi.

3

Je n'ai pas vu de venue depuis deux ans, mais j'ai à me rappeler sur les trois jours. On a dit qu'Andrieu et toujours j'aurais dit. Tu aurais eu une plume de mal à lui dire: il m'a dit un mot, mais Andrieu? Et le théâtre, comment va-t-il?

Souffris, vicieux frère, je t'embrasse et Marie et Philippe t'embrassent aussi, dis-moi que tu dises femme à nos amis de nos contemporains.

Portez vous bien, soyez heureux et revoyez nous voir dès que vous le pourrez.

Et je trouve, animal, que tu pourrais bien m'écrire un mot pour me dire comment vont vos portez vous —

Écrivez Catalane vivra!
De tout cœur à toi —
Léon Daudet

Vive ma sœur, que tu me ti rappelles
peut-être plus: Et tu à Bellechasse
Pis —

Carta dirigida a Rusiñol, signada per León Daudet –fill d'Alphonse i casat amb una néta de Victor Hugo–, polític, escriptor i periodista que acusa rebut, satisfet, d'un exemplar de *Del Born al Plata*. Daudet li diu que tot just n'entén una paraula de cada cinc, suficient, però, per adonar-se de com ha aprofitat el temps, Rusiñol, a l'Argentina. Acaba la carta queixant-se jocós al seu amic: «trobo, animal, que bé podries escriure'm una paraula per dir-me com estàs», per finalitzar amb un «¡Viva Cataluna llibera! De tout coeur a toi, León Daudet». BC

escrita com a la vida real. No així, la seva pintura –tant en el paisatge com en el retrat–, paradigma del Modernisme, fuig d'aquesta connotació.

Cal dir, però, que tota aquesta activa vida social, aquesta agenda carregada de banquets i discursos, acaba torbant l'ànim de Rusiñol. Així, en una carta al seu amic pintor Utrillo, li acaba dient que Amèrica no li ha agradat, «No m'agrada ni hi tornaré may mes».

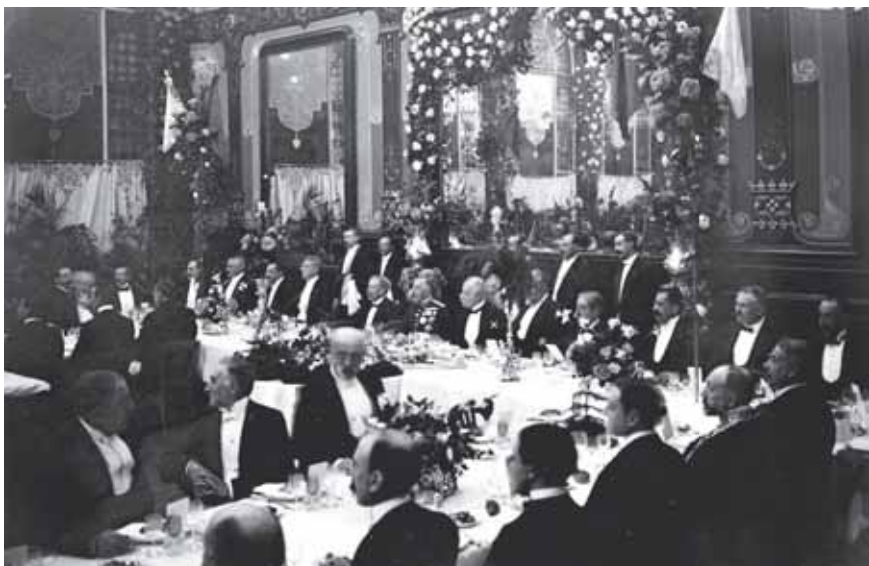
Malgrat aquestes paraules, però, potser expressades des de l'esgotament, el viatge no li havia anat pas malament, tant des del punt de vista de projecció i venda de la seva pintura com pel seu vessant teatral. Estimat i homenatjat, tot i acabar-ne cansat, Rusiñol tampoc havia perdut el temps, tal com li diu el seu amic León Daudet en una carta de febrer de 1911: «J'ai reçu le recit du voyage qui nous ha privée de toi cette année: *Del Born al Plata*. J'y comprends exactement un mot sur cinq, et ceci qui suffit pour me rendre compte que tu n'as pas perdu ton temps»¹⁷.

Reconciliats amb la metròpoli

L'ambient que es respira al Buenos Aires de 1910 –quan hi arriba Rusiñol– en relació amb l'antiga metròpoli ha donat un tomb respecte als anys anteriors. Fins llavors, l'Argentina fugia del passat colonial, i res d'espanyol no era vist amb bons ulls¹⁸. Passats els anys, però, aquesta ferida es guareix. Fins i tot, el govern argentí promulga una llei per la qual, entre les diverses actuacions de celebració del centenari de la independència, s'insta a convidar i fer partícips d'aquestes commemoracions els governs americans i europeus, amb espe-

Hotel Colón, plaça de Catalunya entre 1910 i 1920.
Foto: Josep Maristany. AFB

Banquet commemoratiu del centenari de la independència argentina, celebrat a l'Hotel Colón de la plaça de Catalunya, Barcelona, el 25 de maig de 1910. Foto: Frederic Ballell. AFB

Primer article de *Del Born al Plata* aparegut a *L'Esquella de la Torratxa*. Al costat, un poema, «Barcelona als Argentins», signat per Pep Llauné, fa referència a les commemoracions del centenari i a l'arribada d'artistes catalans a l'Argentina per participar en les celebracions. *L'Esquella de la Torratxa*, 6 de maig de 1910, Barcelona. BC

—Bonica perspectiva!...
 —¿Sabe usted, en confianza sea dit, qué motiu les hemos tret nosotros á esas fiestas? Fiestas vandálicas.
 —No está mall...
 —Sólo hay una diferencia, ó, mejor dicho, una circunstancia agravante.
 —¿Quina?...
 —Que así como los hechos vandálicos duraron solamente una semana, las fiestas vandálicas durarán un mes.
 —Que s' podrà titular «el mes tragic».
 —Chustal Trachic; però ¡eill no trachic para tothom.
 —Oh, ja!... Ja suposo que pera alguns...
 —Para algunos, será por el estilo de aquello que cantan las «Hijas de María» en sus conciliábulos:
*«Dulcísima juerga,
 del botso delicia...»*
 —¡Ah rèprobo, mala llengua!...

MATIAS BONAFÉ

Barcelona als Argentins

Canteu, jolosos, l'Independencia
 d'aqueix riquíssim y hermós país!
 En vostres cants hi ha la conciencia
 d'un poble lliure que viu feliç.

LA REINA DELS JOCS FLORALS

Teresa Alcover y Sureda.

(Fit. Repúblic)

Del sol de festa que en ell esclata
 fins aquí arriben les respaldors!...
 Per xò es que, ull-presos, vindran al Plata,
 representantme, tres regidors.

Són de les pústules que'm desfoquen
 densà que prenc, per' curà' ls meus mals,
 remeis empirics, que me' ls coliquen
 ab l'etiqueta de radicals.

Al d'imprevistos clavant pinsada,
 sense escoltarme, s'han embarcat.
 Oh, Deu! Si al menos alguna onada
 s'enamorés del triumvirat!

Rassa espanyola! Terra argentina!
 A la gran Festa que celebren
 no ha de mancarhi qui, ab veu genuina,
 gloriosa hi porti la meua veu.

Obrers y artistes, fills predilectes,
 entre vosaltres tinc en unió.
 Representants tenint tan directes,
 no'm cal pas més representació.

Els us diran, mos obrers y artistes,
 com jo us admiro y estimo més
 que alguns politics, aimants egoistes,
 que sols envegen vostres diners.

Jo a vostra terra tinc per germana;
 sento frisansa de progressà;
 soc, com vosaltres, republicana;
 llealment estrenyo la vostra mà.

Canteu ab joia, enllà del Atlàntic,
 el poble fort que heu constituït;
 y Barcelona, en el vostre cantic,
 hi posarà tot son esperit.

PER LLAUNÉ

DEL BORN AL PLATA

□ □ IMPRESSIONS DE VIATGE □ □

1

Cap a América

Uola llargament la sirena. Se sent el clapoteig del mar y el sorol de les cadenes, l'aigua s'arremolina ab brumera blanca: allà a moll, entre la pluja, s' venen mocadors blancs moventse, senyilant coses estimades; y el barco, com una brasa encesa, dobla l'insòlit moviment, entra en la negror y camina.

El barco es immens, se diu *Argentina* y es italià. Com tots els gans trasatlàntics, es blanc, es brunyit, té quelcom d'aucell, quelcom de peix, molt de màquina y bon xic de quartel. Tot té la forma que ha de tenir per la seva utilitat; tot es gran y tot es reduït ab el fioc just de lo que ha de servir; no hi ha ni un cargol de més, y aquesta precisió de rolloige li dona certa bellesa: la bellesa de tota cosa quan arriba a la perfecció.

Aiémés, el barco té vida. Es un cos que's mou (a voltes massa), que té ànima, y encara que l'ànima sia mecànica, té'ls seus batiments de cor, y una màquina que tingui cor, ja quasi es humana, segons com se mira.

El barco comença a caminar, y una volta un s'ha fet carreg del número del seu camarot, que es com un ninxo encoixinat, apoiatse aquí, trontollant allà, aguantantse per les parets, com si un hagués begut massa aigua, mira d'orientarse en aquella casa, en la que haurà de viure tants dies sense sortir y sense

cial atenció a l'Estat espanyol¹⁹, i així la infanta Isabel de Borbó arriba l'any 1910 a l'Argentina. És aquest el bon context en el qual es presenta l'art vingut d'Espanya, amb èxit i entusiasme general. De nou trobem la figura de José Artal, el qual es faria càrrec de la major part dels costos del pavelló espanyol, cosa que dos anys més tard encara li repercuteix econòmicament, tal com ho explica al seu amic pintor Joaquim Sorolla: «Llevo todavía a costas la Exposición española del Centenario, todo un sacrificio que me retiene aquí, sin posibilidades de ir a España»²⁰.

D'altra banda, el centenari argentí també té el seu eco a Barcelona, com és el cas del banquet commemoratiu celebrat a l'Hotel Colón de la plaça Catalunya. Encara falta un any perquè es fundi la Casa d'Amèrica, però Barcelona ja compta amb dues entitats americanistes que seran l'embrió d'aquella institució que actualment es presenta com la centenària Casa Amèrica Catalunya: el Club Americano i la Sociedad Libre de Estudios Americanistas. L'una i l'altra es van constituir mesos abans de les commemoracions del centenari argentí.

L'exposició d'art del centenari

Així, en el marc de l'Exposición Internacional de Arte del Centenario s'inaugura, el 12 de juliol de l'any 1910, l'Exposición Internacional de Arte, en la qual participa un nodrit grup d'artistes espanyols i catalans, que són objecte de guardons i de gran admiració: Anglada-Camarasa, Meifrèn, Urgell i el mateix Rusiñol en són alguns exemples. Tal com s'havia previst, cadascun d'ells hi envia dues obres (a excepció de Zuloaga, que n'envia 36, i a qui es dedica una sala sencera; i d'Anglada Camarasa, que n'envia 18)²¹.

De la quarantena de quadres que envia Rusiñol a l'Argentina el 1910, i que exposa en diferents espais, es venen quasi tots. Fins i tot s'arriba a Montevideo (Uruguai), a exposar-ne i vendre'n uns quants més. A banda de la seva participació a les mostres de Witcomb i a l'exposició internacional del centenari, també exposa a la casa Moody de Buenos Aires (maig de 1910). Algunes de les seves obres és adquirida per la Comisión Nacional de Bellas Artes, i d'aquí passa al Museo Nacional de Bellas Artes de Buenos Aires, on encara es troba avui: és el cas d'*Otoñal*. Al mateix museu també hi arribaran, a través de donacions, *Camino de rosas* i *Jardín de Aranjuez*. A les acaballes del viatge,

Rusiñol compta que haurà fet «deu o dotze mil duros»²², i que encara podrà tornar amb els millors quadres, que no ha volgut vendre a qualsevol preu.

Curiosament, tal va ser el reconeixement artístic de Rusiñol, que al mateix Buenos Aires l'artista hi va trobar quadres seus falsificats. El cas és que la pintura de Rusiñol a ultramar no va ser feta en aquelles terres; tampoc cap altre text a banda d'aquestes cròniques de viatge: de fet, la revista *L'Escena Catalana* celebra el retorn de Rusiñol del seu viatge, l'octubre de 1910, i apunta que allà «no ha tingut temps de escriure cap comedia, ni tant sols un petit sàinet», però que hi ha triomfat com a home, com a pintor i com a literat, i que se n'ha endut «l'amor dels indígenes i dels forasters».

I és que mentre que de París Rusiñol n'havia traslladat impressions en paper i en tela, d'Amèrica només en tenim les cròniques de *Del Born al Plata*. Unes cròniques que ens parlen de tot el seu periple fins a arribar a Buenos

Marxandatge del centenari anunciat al setmanari argentí *Caras y Caretas*, l'any 1910.

Aires –amb escala prèvia a Rio de Janeiro–, del que cospa a la capital i a d'altres ciutats argentines com Rosario, Santa Fe, Córdoba i Tucumán, i a l'uruguaiana Montevideo... Tot just hi fa alguns esments esbiaxats sobre el centenari en descriure la figura d'«El delegat», com a personatge dubtós i probablement innecessari, que arriba a l'Argentina per a aquesta ocasió o per qualsevol altre motiu, i que no és altra cosa que un senyor que ve «de lluny, amb roba bona i amb credencial». Una ocasió per parlar de les festivitats del centenari, aquest cop menys de gairell, serà el capítol «Comentaris»:

«L'història de l'Argentina's pot ben dir que comença el jorn de la independència; i al que sols té cent anys d'història, entre rebel·lar-se, deslliurar-se, matar-se civilment els uns als altres pera posar les coses en clar, organitzar lo que queda, fer lleis, complir-les, no voler-les complir, eixir un dictador, i tenir-lo de matar o embarcar-lo, ja té prou feina a refer-se per pensar en les coses de l'art, i l'Argentina no sols s'ha refet, sinó que és un dels casos de més creixença i de més ràpida prosperitat que's puguin veure en l'història.»

L'orgull i el fervor que viuen els argentins de 1910 tot celebrant el seu centenari es fa molt evident arreu de la ciutat, tal com explica el pintor: «Am motiu del centenari, mai havíem vist tantes banderes, ni tants llacets, ni tantes senyals de patriotisme. [...] Eixiu al carrer, i per tot arreu passen colles cantant-vos l'himne, i al que no's treu el capell l'hi treuen amb una garrotada».

Efectivament, el Buenos Aires d'aquells dies bull de manifestacions patriòtiques i d'activitat cultural de caire internacional. Carrers, cafès, teatres, exposicions internacionals... Pertot es fa palès el moment històric en què es troba l'Argentina. Tanmateix, exceptuant moments com aquests, a *Del Born al Plata* Rusiñol no es proposa fer una crònica del centenari argentí, sinó que amb aquests articles retrata la ciutat quotidiana, els costums habituals de l'Argentina d'aquells anys.

Notes

1 Per a la seva publicació hem partit de la primera edició de *Del Born al Plata* –publicada el 1911 per Antoni López editor– i n’hem respectat l’ortografia original. El mateix criteri hem seguit en la transcripció de les cartes que incloem en aquest llibre.

2 Rusiñol, Santiago, *Aucells de fang*, Tipografia «L’Avenç», Barcelona, 1905.

3 Arbonès, Jordi, *El teatre català a Buenos Aires*, Estudios Escénicos, Cuadernos del Instituto del Teatro, Barcelona, 1976.

4 *La Vanguardia*, 10, 13 i 15 de març de 1910; *L’Esquella de la Torratxa*, 11 de març de 1910; *De tots colors*, 11 de març de 1910; *Caras y Caretas*, 16 d’abril de 1910.

La Nación de 20 d’abril de 1910 es fa ressò del sopar d’autoritats que se celebra pel centenari, així com del fet de l’arribada a Buenos Aires de vaixells amb objectes i obres d’art destinades a l’exposició del centenari.

5 *La Nación*, 30 d’abril de 1910.

6 *Cu-Cut!*, 1 de setembre de 1910.

7 *La Vanguardia*, 4 d’octubre de 1892, «Un viaje ignorado de Colón».

8 Rusiñol, Santiago, *Del Born al Plata*, Antoni López editor, Barcelona, 1911.

9 Rusiñol, Santiago, «Desde el Molino, Impresiones d’un viatge a París, 1889», *Viatge a París. Rusiñol, Casas, Utrillo*, RBA Libros, Barcelona, 2007.

10 Fernández García, A. M., *Pintura española en Buenos Aires: 1880-1930*, Universidad de Oviedo, 1997; A. M. Fernández García, *Catálogo de pintura española en Buenos Aires*, Universidad de Oviedo, 1997.

11 Rusiñol, Santiago, *Del Born al Plata*, 1911.

12 *Los salones Artal: Pintura española en los inicios del siglo xx*, Museo Nacional de Bellas Artes, Buenos Aires, Fundación Central Hispano, 1995.

13 Vegeu el document corresponent. Imatge cedida pel Fons Cau Ferrat, Biblioteca Popular Santiago Rusiñol, Sitges. Aquesta carta està transcrita a l’*Epistolari del Cau Ferrat. 1889-1930*, de Vinyet Panyella, Grup d’Estudis Sitgetans, 1981.

14 *Los salones Artal...*

15 *La Ilustración Artística*, Barcelona, 28 de novembre de 1904.

16 Pla, Josep, *Rusiñol i el seu temps*, Destino, Barcelona, 1981.

17 «He rebut l’escrit del viatge que ens ha privat de tu enguany: *Del Born al Plata*. En comprenc exactament un mot de cada cinc, el suficient per adonar-me que no has perdut el teu temps.»

18 Fernández García, A. M., *Pintura española en Buenos Aires...*

19 *Centenario argentino, álbum historiográfico de la República Argentina*, Vol. II, Buenos Aires-Barcelona, 1911.

20 *Los salones Artal...*

21 *Pintura española en Buenos Aires...*

22 Carta de Rusiñol a Utrillo, des de Santa Fe (Argentina).

Santiago Rusiñol *Del Born al Plata*

Al meu bon amic, n'Enric Borràs

<i>I Cap a America</i>	96	<i>XXVI Els congressistes</i>	168
<i>II Anem seguint</i>	98	<i>XXVII El conferenciant</i>	172
<i>III Tenerife</i>	100	<i>XXVIII L'argentí</i>	175
<i>IV El mar</i>	102	<i>XXIX La parada</i>	178
<i>V L'inglesa</i>	104	<i>XXX Les comissions</i>	181
<i>VI Un naufrag</i>	106	<i>XXXI Palermo</i>	185
<i>VII L'Equador</i>	109	<i>XXXII Els desmais</i>	189
<i>VIII Avall</i>	111	<i>XXXIII Plata endins</i>	192
<i>IX Carn de blanca</i>	113	<i>XXXIV La força del fil-ferro</i>	196
<i>X Ríó Janeiro</i>	115	<i>XXXV La pampa</i>	199
<i>XI Santos</i>	119	<i>XXXVI El gauche</i>	202
<i>XII Anem seguint</i>	124	<i>XXXVII El gringo</i>	210
<i>XIII Buenos Aires. L'arribada</i>	127	<i>XXXVIII Rosario</i>	214
<i>XIV De dia</i>	129	<i>XXXIX Els cavalls de la pampa</i>	219
<i>XV Els terrenos</i>	132	<i>XL Santa Fe</i>	223
<i>XVI La casa dels immigrants</i>	135	<i>XLI El riu Paranà</i>	226
<i>XVII El negoci</i>	139	<i>XLII La caça del «yacaré»</i>	229
<i>XVIII El deu «Peso»</i>	142	<i>XLIII Del Paranà a Córdoba</i>	234
<i>XIX Comentarís</i>	145	<i>XLIV Córdoba</i>	239
<i>XX El carrer de la Florida</i>	148	<i>XLV La docta Córdoba</i>	242
<i>XXI Palau de Novetats</i>	152	<i>XLVI Els voltants de Córdoba</i>	245
<i>XXII Teatre Nacional</i>	156	<i>XLVII A Tucumán</i>	248
<i>XXIII Del lloro al fonograf</i>	160	<i>XLVIII Tucumán</i>	252
<i>XXIV El public</i>	163	<i>XLIX De retorn</i>	256
<i>XXV El delegat</i>	166	<i>L Montevideo</i>	260

–En Rusiñol a America? –vaig dir-me, tot extranyat, quan vaig saber la notícia. Perque entre en Santiago i America trobava una tal dissonancia íntima, que no arribava a imaginar-me el meu vell amic vagabondejant entre la quadratura d'escacs d'un Buenos Aires. Ja sabeu fins a quin punt és en Rusiñol un perfecte llatí d'Europa, lo contrari de lo que Abel Herman n'ha dit un «transatlantic».

Precisament, en la vida d'en Rusiñol hi ha un fet ben representatiu, en quant al contrast de que vull parlar-vos: el Cau Ferrat. Sitges, l'amable i dolça vila de Sitges, és una vila on, més que enlloc de Catalunya, podeu veure aquell exemplar típic de l'«americano», hibridació curiosa de català i d'ultramarí. A mi, personalment, em recorda aquella petita ciutat de Soller, la dels tarongers, on, per influencia de les emigracions a America i al Sur de França, la varietat ètnica mallorquina experimenta una tan exòtica modificació.

Doncs be: en aquest mateix Sitges americanisat, en Rusiñol edificava un palau a l'herència més pura del nostre vell temps; en les sales blanques i delitoses, aquelles reliquies d'art s'hi agombolen com a fugitives d'un món que no sabia comprendre-les; i un es complau en imaginar aquell museu com un altar d'expiació en mig del prosaisme inevitable de les viles argonautiques i mercaderes... L'estatua del Greco, a la vora d'aquella mar qui té aigües americanes dutes en la quilla dels vaixells, és com un vers perdut entre les fulles d'un dietari comercial; i aporta a la Subur americanista d'avui un present d'aquella Toledo ascètica, austeríssima, tancada a les expansions mundials per la solitud d'una estepa nua, glacial, inacabable.

Jo no sé si va ésser en Rusiñol qui va visitar l'Argentina, o si va ésser l'Argentina qui va visitar an en Rusiñol. Quan els nostres homes representatius d'Europa emprenen el camí d'aqueixa emigració temporal, en realitat van a ser coneguts, més que a conèixer. Al costat de la Pampa material, qui renova en terra de les Indies els deserts asiàtics originaris, hi ha una Pampa

espiritual que'ls nostres homes de selecció van a fecondar, com a flors que hi deixin caure la llevor. Però és també excepcionalment ilustratiu pera nosaltres, homes del vell món, aprendre d'aquells emigrants ocasionals una nova visió d'America, més viventa, suggestiva i plastica que les fredes i minucioses informacions. Cada un d'aquests homes descobreix America, perquè cada un porta la seva America personal i privativa. Tots són Cristofols Coloms, a la seva manera.

En Santiago Rusiñol ens ofereix avui la seva America. Una America vista per en Rusiñol, com si diguessim una estridència de l'aire del Plata en el deliciós recó parisenc del Museu Cluny, tenia d'esser per força una plasmació d'originalitat i de «verve». Amb el seu doble sentit de pintor i d'home de lletres, en Rusiñol té una potencia d'evocació singular. El llibre seu és una vibració i no una contarella; i, tot llegint-lo, jo he somrigut a l'estimada silueta del meu gran amic, com si l'acompanyés en les seves correries de turista ironic per les avingudes rectes i llargues, pels cuadriculats sens fi, desesperadament científics, per les planures duríssimes i reveques, on fins l'història és un arbre que's resisteix a arrelar, pera no tacar am la varietat d'una ombra l'immemorial monotonia d'una naturalesa sense paisatge...

Gabriel Alomar

I Cap a America

Udola llargament la sirena. Se sent el clapoteig del mar i el soroll de les cadenes, l'aigua s'arremolina am brumera blanca; allà al moll, entre la pluja, es veuen mocadors blancs movent-se, senyalant coses estimades, i el barco, com una brasa encesa, dobla l'insolít moviment, entra en la negror i camina.

El barco és immens, es diu *Argentina* i és italià. Com tots els grans transatlàntics, és blanc, és brunyit, té quelcom d'aucell, quelcom de peix, molt de màquina i bon xic de quartel. Tot té la forma que ha de tenir pera la seva utilitat; tot és gran i tot és reduït amb el lloc just de lo que ha de servir; no hi ha ni un cargol de més, i aquesta precisió de rellotge li dona certa bellesa: la bellesa de tota cosa quan arriba a la perfecció.

Ademés, el barco té vida. És un cos que's mou (a voltes massa), que té ànima, i encara que l'ànima sia mecànica, té'ls seus batements de cor, i una màquina que tingui cor ja quasi és humana, segons com se mira.

El barco comença a caminar, i una volta un s'ha fet carrec del número del seu camarot, que és com un ninxo encoixinat, apojant-se aquí, trontollant allà, aguantant-se per les parets, com si un hagués begut massa aigua, mira d'orientar-se en aquella casa, en la que haurà de viure tants dies sense sortir i sense baixar, i mira de coneixer la gent: aquells companys que no ha escullit, i que, amics o enemics, o indiferents, els haurà de veure a totes hores i a dintre de la mateixa gavia.

Els primers que veu, a primera, tots s'assemblen per varies coses: perquè tots van mig ajaguts, perquè estan grocs, d'una grogor que no més es veu damunt del mar, perquè's miren els uns als altres am mirada de peix malalt, i perquè tots porten tapa-boques. Semblen gent que tot just arriben i que ja voldrien ser a lloc; i veure uns homes que porten pressa i que pera arribar abans s'hi ajeuen, és una cosa un xic estranya.

A segona també estan grocs, i també van embolicats, però estan més de broma, o al menys ho sembla. Tenen piano (la única eina de dintre el barco

que no va be), el toquen; tenen cadires i no hi seuen tant; tenen cartes i les fan servir, i si no tenen alegria, qualsevol diria que'n tenen, perquè els crits, i els cants, i la gatzara fan el seu fet al ritme del barco.

A tercera... a tercera, els pobres emigrants no'n poden tenir, d'alegria. També tenen un acordeó, aquell acordeó d'emigrant que se sent a tots els ports, que va plorant de mar en mar, duent una tristor salada, i una melangia d'ona, i un plany de terra, que no se sap aon són; també tenen l'acordeó, però el deuen tocar pera plorar, perquè no riu ningú en aquell recó. Vist en conjunt, aquell munt d'homes, tenen aquell color grisenc de la gent que no són d'enlloc; aquell destenyit confós que fa que'ls pobres sien iguals a tot arreu aont hi ha miseria, i aquell color d'home apagat. Vistos per sobre, en puja un baf de ranxo i de munició, i una escalfor de caldera, i una tebior d'hospital. Les mantes, aquí, son bocins de mantes: filargarces de coses velles de tots els encants de tot arreu; les sabates deixen veure els peus; les mans ixen d'uns braços que cerquen feina i pengen abatuts; hi ha una dòna que's treu una mitja, i surt un peu brut de terroços de la terra que ha deixat, i la sorgeix i torna a posar-se-la; hi ha infants que van de l'un a l'altre, com si cerquessin els seus pares en aquell munt en que tothom s'assembla; hi ha homes que juguen a cartes am la mà posada a la faixa, en el lloc que hi tenen el ganivet, i n'hi ha d'altres que jeuen com morts. Entre ells veiem un turc, el turc emigrant, que se sap que és turc per una babutxa i un bocí de turbant que encara li resta; hi ha un roda-món que ve de Boemia, amb els cabells llustrosos com el barco: va vestit de tots els bocins que ha anat trobant pel camí; un jovenet am roba bona, però d'estiu, que està tremolós, i entre ells, i com mig amagats, els sospitosos i els fugitius: els que duen roba de caixer de banquer, de llustre d'escriptori; els que s'amaguen quan se'ls miren; tots caminen cap an aquella America, que tant generosa ha de ser quan obre els braços a tanta miseria.

Fugint d'allí, ens en anem a coberta. El barco va per entre la negror. A dreta, a l'esquerra, enrera i endavant, res més que negror. Darrera, un rec de brumera; al cel, una estrella que corre; al lluny, un farell que s'encén.

No més hi ha un home que hi vegi: és el capità del barco.

II Anem seguint

En essent al matí, així que'ns llevem, veig que no anem sols, com m'havia cregut. Portem un estol de dofins, que, com cabelleres blanques, ens van seguint per sota l'aigua, traient el llom de tant en tant, i vivint (sempre hi ha un pitjor) de lo que sobra als emigrants.

També ens segueixen les gavines. Abans, al veure una gavina, ens venia aquest pensament: si els homes poguessim volar! Ara, al veure-les, les he planyut. Si tinguessin ales. Blériot, com volarien, pobres gavines! La gavina, avui en dia, no és un prestigi, és un aucell que imita el volar de l'home!

Una de les coses que també m'ha sorprès, a l'anar per mar, és l'indiferència dels empleats per tot lo que no sia l'aigua.

–Que és Valencia, aquell poble?

–No ho sabem.

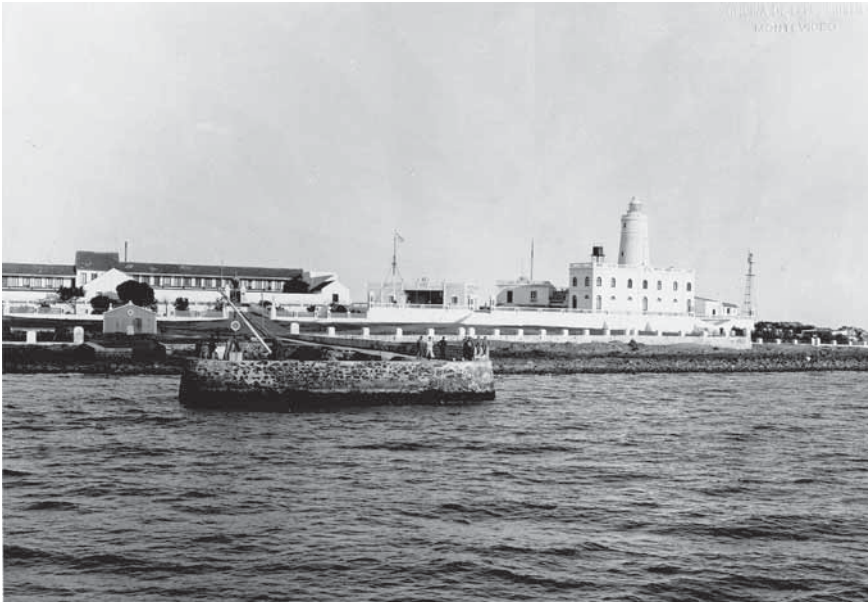
–Que és Cartagena, aquell altre?

–Tampoc ho sabem.

Ningú sap res de fòra del mar. Aquests homes, que han passat centes vegades amunt i avall, fixos al barco i al seu camí, han vist la terra i no l'han mirada.

Nosaltres, com que som terrestres, no la deixem ni un moment. Aquella ratlla un xic confosa és Castelló; l'altra, voltada de tarongers, és el Grau; aquells llums que s'encenen és Málaga. Les costes d'Espanya van passant, i els caps, les cales, els fars, les badies i les montanyes ens recorden un mapa en relleu, polsós pel temps i brut de quitrà, que havíem vist quan erem nois a casa d'un capità de barco, entre les boles de Montjuic i una estampa de la «Numancia».

Al ser més enllà veiem un penyal talment nascut al mig del mar, i no'ns han de dir que és Gibraltar. De color de cromo alemany, es reflexa al damunt de les ones am majestat aparatosa. Voltada de vaixells de guerra, de l'Espanya plana als seus peus, apedaçada am grans murs, plena de caus am boques de foc i coronada de penons, sembla una montanya armada que's fa carrec de lo

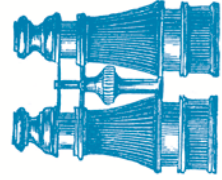
Port de Montevideo, Uruguai, s/d, primer terç del segle xx. PR-UB/CA

que representa; una montanya vanitosa; com un immens vaixell de roca; un troç de Naturalesa de la que l'Anglaterra n'ha fet un monstre.

Eixint d'allí entrem al gran mar, i com si les ones sabessin que'l gran mar és una gran cosa, eixamplen el mantell d'escuma i s'extenen am més majestat. Tothom puja sobre la coberta i mira enllà, mira l'infinít; i passa una cosa extranya: que, moguts per un no sé què..., tots es posen a cantar, qui a mitja veu, qui a grans crits, com si no hi valgüessin els mots pera donar l'adeu a lo que's deixa, an aquella terra blavenca. L'acordeó es plany més que mai; una noia resa una cançó, recolzada en un munt de cordes, amb els ulls fixos en la blavor; uns italians armen un chor i canten el *Vorrei* i l'*Stella*, i aquelles cançons, tant pobretes quan se senten tocar en el piano per les noies sentimentals, prenen al barco un vent d'anyorança, que fa estimar-les i perdonar-les.

Una comica italiana estreny un infant i li besa'l front, i per damunt de la barana, els emigrants treuen el cap i les escolten amb els ulls fixos.

III Tenerife

Als quatre jorns de navegar, allà al fons es veuen unes montanyes completament voltades de mar, y quan la terra és voltada de mar, per poca geografia que's tingui, és facil d'endevinar que és una illa.

Aquella illa és Tenerife. A mida que un s'hi va apropant, lo que semblava una ombra grisenca són altíssims turons en cresteria; les taques són penyals immensos, i lo que semblen aus parades és la ciutat de Santa Creu.

Santa Creu és un munt de cases que sembla que baixin de la montanya i s'aturin al peu del mar; és una vila completament rossa: les cases, am tons de pergami; les teulades, d'enquadernació; els murs, d'ancora rovellada. Per entre les cases ixen platanars, i entre'ls platanars, les finestres, totes pintades de tons de sol: verd, blau clar, blau de mar, rosa de pell de magrana, però com si tots aquests colors els haguessin ruiximat amb or: un poble d'aquelles tintes que no més les tenen les illes.

L'*Argentina* s'atura al davant, aprop de molts altres transatlantics, i un remolcador ens porta a terra.

Lo primer que's veu, com en tots els ports, és aquestes cases especials que hi ha en els ports de tot arreu. Aixís com s'ha quedat en dir arquitectura religiosa o arquitectura civil, d'aquesta se n'hauria de dir arquitectura carrabinera. Barraques blanques am faixes vermelles; fielats am teulades de palmes; bascules, pals, semafors, duanetes plenes de caixes, i tota mena de senyals, i tota mena de càbries, amb un guarda a cada cosa prenent el sol, com les sargantanes.

A l'entrar al poble tot és petit, net, endressat, amb olor de bugada. Les botigues semblen joguines, que les tenen pera entretenir-s'hi, i sembla que no vulguin parroquia pera que no'ls embrutin les rajoles; les aceres són llises i netes, i el foraster no gosa passar-hi per temor de fer-les malbé; aquí i allà's veuen patiets com una capsa de joguines; i persianetes, i finestrans; i xeme-neies sense fum, pera no emmascarar la teulada, i al mig d'aixó una plaça

gran, llisa i neta com un terrat: aquella plaça de les illes, pera sentir-hi la remor del mar, i pendre-hi el sol, i ensopir-s'hi.

No vèiem ningú pels carrers, quan tot d'una vam saber el perquè. Venia un enterrament... (ja quasi anavem a dir que havíem tingut la sort de veure un enterrament), i en el seguici hi anava tothom, sense comptar el mort, que també hi era. Com que era persona oficial, segons els símbols de la caixa, hi anaven tots els *elements*, i al veure tanta autoritat, tots de levita i de berret de copa, no sé perquè ens vingué l'idea de que encara teníem colonies. Hi anaven trenta governadors, trenta senyors que'n fan la cara; intendants d'això, delegats d'allò, empleiats de tots els rams de tota mena d'oficis, i un cop havien passat... els carrers quedaven deserts, i no's veia més vida enlloc que'l foguejar d'alguns ulls negres, encesos com llumenetes darrera les persianes verdes.

La vida era a baix: era al port. Quan va començar a ferse tard i encendre-s els llums als molls, lo que vam veure des del barco no se'ns oblidarà mai més. A mida que'l vespre arribava, de dalt, de baix, de tot arreu van anar eixint punts de claror, blaus, verds, vermells, de tots colors. N'hi havia com focs follets, relliscant per damunt de l'aigua, duent un regueró d'argent; n'hi havia de fixos, com si miressin allà al damunt de les torres; de tremolosos en la foscor; d'arreglats com processons; de solitaris, al cim dels pals, com fanalets de capella. Al ser encesos, els transatlantics van preparar-se pera marxar, i se senten udolar sirenes, ressonant per les montanyes, i s'ouen crits de mariners, i xiscles, i xiulets, i cançons, i esbufecs de maquines, i roncar d'ancores, i rodolar de cadenes, i al sortir cada gran vaixell, roent, com una immensa brasa, adeus alegres que semblen plors reboten per damunt de les ones.

Al ser l'*Argentina* mar endins, encara ens semblava sentir aquells crits... entre aquells llumets que quasi no's veien.

IV El mar

Després de Santa Creu, mar, mar i sempre mar. Al cap d'uns quants jorns de passar-ne es comprèn que hi ha més aigua de la que senyalen els mapes, i és que del modo com estan les coses ja ni en els mapes es pot creure.

Les ones i els nubols ja fan lo que poden pera distreure la monotonia. Ja cambien de tons i de moviment, traient transparencies amagades, i flocs de brumera, i rielades d'argent, o aplomant-se fins a l'infinit: prou les boires passen corrent, anant-ne a trobar d'altres i altres al lluny; el sol ja's pon, com li pertoca, am tot el foc i l'esplendidesa a què'ns té avesats des de fa molt temps, però am tanta plana, tant regadiu, tantes ones i tanta salabor, arriba un moment que, am tots els respectes i miraments a la Natura, un diria: prou blavor, que abusar, en que sia de blau, no està prou be, per sofert que un sia.

Els passatgers s'aburreixen. Els que no la donen per marejar-se, pera distreure-s de l'ensopiment s'ajuen aon poden, damunt de coberta, i compten amb els dits els jorns que han passat, i amb el desig els que encara falten. Tanta gent passejant-se sola, baixant i pujant, tornant enrera i trontollant-se, fa pensar en una casa de salut que, am tot i la salut, els cuiden. Hi ha qui's mira el rellotge a cada moment, tornant-se boig amb els meridians, que li marregen les hores; hi ha qui va a veure'l barometre com si anés a veure un malalt; alguns se'n van a la maquina i es miren hores i hores el motor com va donant batzegades, i se cerca tant la distracció, que quan salta un peix, un peixot de res, d'aquells d'hostal de barato, se'l saluda com un amic.

És tanta la monotonia, i arriba un moment de tanta calma, de veure ones pariones, totes iguals, totes germanes, i totes fent el mateix camí, que quasi es voldria un temporal, no direm d'aquells de debò, que's fan *ex-votos* aixís que se'n surt, però sí un temporalet enraonat, amb els seus ruixims i el barco enlaire, com els que pinten els marinistes que han vist el mar des de la costa.

Si els infants s'adormen en el breçol al cap de dos minuts de gronxar-los, figureu-vos els cossos grans, amb el gronxament de dies i dies! El passat-

ger agafa una sòn que se'n podria dir sòn de barco (i que, si hem de creure l'història, que hi ha voltes que diu veritats, la varen patir una vegada els mariners de Colón), s'agafa una sòn que no és sòn: és un estat de menyspreu per totes les cartes geogràfiques, un aborriment al planeta, un odi a les distàncies d'aigua. Es troba el món massa gran pera seguir-lo a dalt d'un barco; es troba com si n'hi hagués massa o que a un n'hi dessin de més, i am tot i l'admiració que un sent per coses tant grosses, no més per un bocí de terra, amb el seu hort i la seva parra, quatre testos i el seu terradet, donaria quatre Oceans i fins un safreig de Pacífic.

Com que no pot, es va resignant, i lo que no pot tenir ho espera.

Què hi dèu haver a l'altra banda, an aquella America que és tant enllà? És com ens l'havien cantada, quan erem nois, els nostres pares? Hi ha negritos de debò, d'aquells que no's destenyeixen? És cert que an els americans, quan comencen a caminar, els posen leontina amb aquella pedreria que porten penjada quan venen? Serà veritat que pera berenar, quan se troben dos amics, allí a les pampes, maten un bou, i ho deixen tot menys la pell, que la fan servir pera calçat?

És tant verge el país com asseguren? És cert que'ls lloros van pel món tenint les seves converses, i que'ls micos fan una corda cuan tenen de passar un riu, agafant-se per la cua, i el darrer, que bada, s'ofega? I que'ls mosquits són com papellones, i les papellones com ventalls, i que'ls cocodrills mengen home? El que no hi ha estat mai va pensant: «Ja veurem; aviat ho veurem»; però aquell aviat no arriba mai, i passen hores i més hores, i arriba un moment que un és tant lluny, que's pensa que ja no és enlloc, que volten pel mar pera fer broma, i que America és un fantasma.

V L'inglesa

En el barco hi ve una anglesa. Ja se sap que no hi ha cap barco que no n'hi vagi una, d'anglesa. La que'ns ha tocat an el passatge té uns vint anys, és soltera i viatja sola.

Ja se sap que també a Inglaterra hi ha dues espècies de dònnes, que formen com dues famílies: les que són lletges i pinten aquareles, i les que són guapes, rosses i ideals, que van amb un llibre a les mans, que acostuma a ser un llibre de versos, i en llegeixen una estrofa a cada grau del meridià.

La nostra és d'aquestes darreres. És esvelta; es blanquíssima; vesteix de blanc; té'ls ulls del color de les ones, de tant veure mars de tot arreu; té un nas quasi recte i impecable, com les dònnes de Gabriel Rossetti, la boca d'arc i el coll llarguíssim. És una anglesa de pura sang, d'aquelles que'l seu govern sembla que'ls fassi rodar món pera dar prestigi a la raça anglesa.

Diem que ho sembla, perquè no sabem què hi van a fer al mar aquestes ingleses.

La nostra es lleva dematí, se'n va a coberta amb el seu llibre, s'assenta en una *chaise longue*, es posa les mans sota la barba i es queda contemplant el mar. Esmorza, i torna a veure el mar; dina, i al mar; i am nubol, i am sol, i en la fosca de la nit, i en l'argentat de la lluna, i en les tardes llargues i monotones en que l'aigua no's mou, com si fos morta, no deixa mai de mirar el mar. Si algú li parla contesta amb un *yes*, que vol dir: «No'm destorbeu»; si un la saluda sols mou els ulls; no parla am ningú; va sempre sola. Sembla que no visqui al barco. Tant sols li interessa la blavor, aquella blavor infinita que forma un cercle a l'entorn nostre.

A voltes es treu un carnet i apunta amb el llapis alguna cosa, i un no sap què pot apuntar, si no fa versos o prosa lírica; a voltes se'n va i es canvia el trajo, i un no comprèn perquè pot mudar-se (am l'indiferència per tot), si no és per les ones o pel mar; a Canaries, quan va baixar, va arribar plena de flors, pera lluir-les al barco i veure-les desfullades en l'estela de la brumera.

Un se pregunta, al mirar-li els ulls, que tenen color de marina: seran d'ones aquestes d'ones d'aigua? Tindran el romanticisme del mar, que és la força de la seva patria? Seran Ofelies d'Hamlets inglesos, malaltes del mal de caminar? O seran, senzillament, vulgars turistes prenent notes com viatjants de sensacions, pera poder-les llegir a la llar del foc quan sien velles i el mar no les vulgui?

L'únic que'n vam poder arrencar, després d'intents de batxilleig, fou sols un itinerari. Anava al Brasil, aniria a Xile, s'embarcaria pera California, després aniria al Japó, aon trobaria una germana, que també viatjava sola, i l'any que ve tornaria a America...

I això ho deia en sec, com de memoria, no distraient-se de mirar les ones lliures, que passaven am meduses flotants com bombolles; un cel sense nubols i sense blau, i una calma de cosa morta; i tornant a agafar aquell llibre, i a no llegir-lo, i a apoiar el cap, i a mirar enllà hores i més hores...

VI Un naufrag

A bordo també hi portem un naufrag. No és un mariner ni ha navegat mai. El naufrag és un naufrag de terra, és un violinista vell a qui els trangols de tota una vida han llançat de la platja a l'aigua.

El violinista és italià, però de tants anys de no serne, d'italià, ja no sap aont és la seva patria.

Des de molt jove se n'anà a París, amb el violí sota el braç. Va anar a parar aon van tots els que no més porten que això: alegria i una joventut: va anar al barri de Montmartre. Allí, de cafè en cafè i de taverna en taverna, sempre tocant i sempre vivint d'un xic de menjar i molta alegria, va acompanyar el cant i els exits de tots els boemis, de tots els pintors, de tots els poetes i coupletistes, de tots els *cabós* i les *diseuses* que van a parar a celebritats o al fosso de la miseria. Al barri era molt conegut: allí ont hi havia bocks pera beure, gent pera riure, dones pera cantar, se'l veia an ell aprop del piano, amb els cabells damunt dels ulls i una gran pipa damunt dels llavis, fent anar l'arc am tota l'ànima i arrencant del violí musica d'ubriagament, de luxuria i sentimentalisme.

Allí l'haviem vist, sempre de frac i sempre tocant; al Molí de la *Galette*, al Boulevard de Clichy, al Rochechouard, a la plaça Pigalle, a tot arreu aon entravem quan encenien els fanals, allí era ell, acompanyant totes les cançons de boemia, de *maquereaux*, d'*apaches*, d'amor, de bretolada i de poesia nascudes en aquell turó, i que després han anat seguint tot el món aon se canta i es beu, de des dels barris més poblats a les colonies més allunyades.

Però l'home's feu vell, segons se veu, i el violí va anar rovellant-se; i aquest ofici de fer gatzara la vellesa el sol estroncar, i com que la finca d'un violí, quan el propietari és vell, no sol donar molts rendiments, es va presentar la miseria, am tot el ròssec de tristesa, i sol, aburrit i malmès, en un recó de memoria hi trobà un germà que vivia en un punt confós de l'America; i am la funda a sota d'un braç i l'esperança a sota de l'altre, es va decidir a passar aquest mar, arrapat a les fustes del barco.

Perquè el portaven de franc, no per ell, sinó pel violí. Mentres durés la travessia tenia l'obligació de distreure els passatgers, de treure-ls l'aburriment de les hores mortes del caminar, de portar cançons de París als deserts de l'Atlantic, de vendre alegria al barco, de viatjar gatzara i bon humor com qui transporta taronges, vi de Jerez o panses de Málaga.

Tenia de dur tot això, però, lo que és el navegar: sia el frac (que ja no era frac, era un vestit d'enterra-morts que no ha enterrat mai ningú), sia l'armilla (que era baldera i que li sortia per sota lo mateix que un aixuga-mà), sia que'l to d'un violí és un to massa prim i exquisit pera anar acompanyat d'onades, el cas és que aquelles cançons, que, sentides a sota el gas, i entre'l petar del xampany i la cridoria de les dònnes, semblaven plenes d'alegria, a la claror de la lluna perdien tot el prestigi. L'acordeó dels emigrants, am tot i el seu ploricó, tenia aquí més poesia que aquella eina tant delicada duent tons de civilitat i flaire de cosa refinada.

No: els cants de París no feien efecte davant d'una posta de sol; els mots satirics i epigramatics perdien tota l'intenció davant de la gran plana d'aigua; el riure quedava miseriós davant l'immensa quietut, i ara un, i després l'altre, tothom va anar deixant tant sol al pobre violinista, que no va tenir més remei que enterrar el violí a la funda. La competència am la Natura, am tot i la monotonía, li havia malmès l'ofici.

Esperant, doncs, l'arribada a l'America de promissió, se'l vegé arrupit, sense frac, sense armilla, sense humor, com un farcell que'l duien enllà. A voltes anava trontollant, seguint el gronxolar del barco; a voltes voltava les baranes, com un llebrer a dintre d'una gavia, i quan no podia més, marejat, palid, brut de quitrà, se n'anava al camarot i no més n'eixia pera preguntar quants jorns faltaven de viatge.

Ja ningú's recordava d'ell; ja ningú el sabia al barco; si un vespre hagués caigut a l'aigua ningú l'hauria trobat a faltar, quan una nit de lluna clara's va sentir un violí que tocava allí baix, a proa.

Acompanyava, amb el to més trist, una vella característica d'una companyia italiana. La lletra de la cançó parlava de postes de sol, d'amors llunyans, de terres llunyanes, i aquella veu, que ja no ho era, i aquell violí, que ningú escoltava al cantar cants d'alegria, va fer rotllo parlant de tristeses.

El mar és romàntic per excelència. El mar és serio: no vol bromes. Dèu ser per això que no hi ha res més trist que'l cantar d'un mariner, ni res més melangiós que les ones, ni més profund que una tempesta.

El pobre naufragat aixís ho va entendre, i ja no toca més que plors. Lo cert ve a ser que, encara que volgués, ja no podria tocar altra cosa.

VIII Avall

Eixint de l'Equador, com que l'esfera ve de baixada, sembla que anem un xic més depressa.

Sia per aixó, o per altres causes que la Geografia ja les porta, a mida que'ns anem apropant al tropic de Capricorni (no sé si li ho diuen per mal nom) l'atmosfera es torna capritxosa i el barometre perd el bon sentit que ha de tenir una eina tant seria.

Es veu un nubolet de res, com una pipada de fum, s'infla en menys d'un minut, i d'aquell escarranciment en cau un xafec tant espès que'l barco navega entre dues aigües; anem pel paraigües, i surt un sol d'aquells de tenyir *negritos*, que'ns fa canviar de color; ens en anem sota el toldo, i de sota mateix del sol en cau una gotellada, que a cada gota n'hi ha dues cullerades. El tropic no té idees fixes. En aquest pas passa una cosa: veiem cares noves a la taula.

—A on dimontri han pujat? —ens preguntem.

I no és que pugim. És que baixem.

Són els que han passat quinze jorns, am les seves nits corresponents, marejats a dintre del camarot; les víctimes del gronxament; i quinze jorns de mareig, sien de *linia* o de meridià, es necessita haver-los tastat pera donar-los tota l'importancia. Els homes surten amb uns ulls que semblen ulls de *lazareto*. I de les dònnes no'n parlem: allò no són dònnes, són *restos*, am cara de poma verda i am bates fluixes, com la *Traviata* en aquell acte de la tosseta.

Un cop han dinat, si no desdinen, els duen a coberta de popa; ve un ruixat d'aquells, i cap a dintre, a marejar-se un ratet més; i qui diu un ratet més, diu quatre dies; i qui diu quatre dies, diu tot el viatge.

Aquests són, com se pot comprendre, els que coneixen millor les interioritats del barco, perquè no han vist més que l'interior. Pera ells, l'horitzó, el mar, el cel, l'Equador, el tropic i les postes de sol, no ho coneixen més que d'*oïdo*. L'unic sol que han vist en el viatge ha sigut la *palangana*.

Però no tots es maregen, en el barco. N'hi ha alguns que sospitem que no viatgen pas pera marejar-se, sinó pera marejar al proxim aixís que arribin a l'altre món. Enlloc se veu tanta gent plegada, com se veu en un transatlantic, que tinguin oficis més extranys, més modos de viure especials, que'n diriem d'exportació. Ve un home que viatja atletes. Porta una llista de tots els brutos de més nomenada d'Europa, de tots els amos del cop de puny, i s'entén am sertes agencies que negocien am carn de bestia i els contracten an els teatres pera esclafar-se les forces a davant de la concurrència. En ve un altre que viatja uns seguros –pera assegurar la pesta, el colera, les febres, el xarampió i la verola negra, fins a la quinta descendència– que el que li sent explicar les bases i reglamentació i segueix amb el cap serè, ja pot navegar per allà on vulgui. Ve un alemany, que s'assembla a l'Ibsen, que du un invent de sombrero electric que s'encén pera pujar l'escala, i mata d'arrel les cerilles dels vigilants i dels serenos. Molts que van a fer fortuna –aixís, en sec: a fer fortuna– sense saber per aon començaran; encara en queda un que va a cercar un *tío* d'aquells que acabaven els actes en les comedies dels nostres pares, i n'hi ha més de quatre que no hi van pera res de bo.

Aquests homes són els mateixos que en els nostres temps gloriosos s'embarcaven am Pizarro, o anaven a Flandes amb el Duc d'Alba, o a les Indies am Vasco de Gama. Però com que avui dia això del negre s'ha posat a un preu que no se'n pot comprar, i l'explotar l'indio és un ram que costa un ull de la cara, aon no hi ha negres hi cerquen blancs, i l'exportació dels negocis ha suplit la de les armes.

Aquests, els marejadors, lo mateix que'ls marejats, són els impacients per arribar. Pera ells no hi ha temporals, ni tropics, ni nubols, ni mar. Vent en popa és l'únic que demanen, i milles, fer forces milles, pera arribar a lo que's proposen.

Quan posen les banderetes pera anunciar als navegants el camí que s'ha corregut, ells ja fan cua esperant-les, i amb els seus ulls de cobdicia sembla que empenyin el camí.

N'hi ha alguns que si gosessin darien cop de tralla a l'helice pera fer-la anar més lleugera.

IX Carn de blanca

La única cosa blanca, entra la nota negra dels tres o quatrecentos emigrants que venen en l'Argentina, és una de les notes més tristes.

Aquesta nota són tres dones, si encara se'n pot dir dones de tres desferres de la vida que'l vici ha anat escupint a totes les platjes del món; tres restes de joventut; tres flors marcides que'l vent de la fatalitat porta d'una banda a l'altra.

Aquestes tres dones segurament les han vistes massa en els altres ports: els mariners d'Europa les coneixen, i al conèixer-les les arreconen, pel seu desig de carn nova; i com que han cansat allí ont eren, com malaltes de cansament van a provar terres noves, aon el seu cos sia novetat i el seu exotisme sia fragància.

De les tres encara n'hi ha una que conserva, sota el marciment, restes de joventut i de bellesa; encara els ulls no s'han mort del tot; encara els llavis no s'han desfullat, ni el cos ha caigut, ni el vici l'ha malmesa; encara té línies virginals sota la pell emmatxucada, i aquesta, allí, en la negror d'aquell fonal de misèria aon s'apiloten els immigrants, entre aquell munt de gent grisa, destenyits per la dissort i igualats per la seva pobresa, ve a ser la única claror, perquè per poca llum que fassi i per molt marcida que sia, simbolisa allí la bellesa.

És la única, entra la gent descalça, que du sabates escotades; és la única que, al dematí, entre'l bassal de flaire tebia que surt de l'apilotament, es penina els seus cabells rossos, i se'ls trenca, i s'hi posa pintes, i s'hi posaria una flor si hi haguessin flors en aquest abim; és la única que porta joies, en que les

joies sien un collar de boles de vidre vermell; és la única que's pinta els llavis pera oferir-los a... ningú, perquè en aquelles cavernes, els llavis, de tant ser pera tothom, no poden ser pera ningú; el primer que volgués tastar-los sentiria la fredor d'un punyal travessant-li el cor, dut per vint mans de gelosia.

Ella és la reina, allí. Una pobre reina però, sia com vulga, té un regne. Les dones dels immigrants la miren amb ulls gelosos, amb ira, am rencunia, amb odi, am tots els odis, excepte el menyspreu, perquè, am tot i el rebaixament, el vici, pera'ls desgraciats, té'l prestigi de lo pitjor. L'acordeó, quan canta pera ella, treu planys d'un adoloriment que no'ls treu quan ella no escolta; els mariners, descalços, al passar li estrenyen els braços fins a ferli sang, i ella's plany, però també somriu, i aquell somriure els encén els polços; alguns, per ella, es tatuen un cor en els muscles fornits del pit; els homes vells en el navegar, amanyagant-se, am la mà rugosa, l'anell que duen a l'orella, la miren passar des de proa pensant en els temps que no tornen, i allà a la tarde, quan a coberta la fan ballar fent rotllo, tots plegats, i ella, am moviments de luxuria, mou les caderes i abaixa els ulls, talment es podria creure, voltada del blau de la mar, que és la sirena del vici, una miserable sirena que la duen, junt am les altres, a vendre-la an el mercat d'America!

Avui ella ha estat l'heroïna d'un moment quasi sublim. Després de deu jorns de no veure terra, al matí, com una visió, s'han vist davant nostre les montanyes de la badia de Río Janeiro.

La terra era America. Tots els passatgers a l'hora s'han abocat a la barana: els de primera, amb els seus *gemelos*, i els de tercera am cos i ànima. Molts d'ells tenien de baixar, i era tanta l'alegria d'haver arribat a la fi del viatge, que'ls uns han pujat sobre les torres, els altres damunt de la barana, i els més joves cordes amunt, i allavores un grupo de minyons, bojós de content i d'entusiasme, no sabent què fer pera descloure l'esbojarrament d'alegria, com si lo millor pera oferir fos ella, la flor venturera, l'han agafada tots a la una i l'han içada enlaire, amb els braços, lo mateix que una bandera.

Si les torres de senyals contestessin les coses del cor, haurien içat bandera negra.

Però pera això no n'hi ha, de banderes.

La carn és cosa del fielat: no per compassió, sinó pel cobro.

X *Río Janeiro*

La badia de Río Janeiro té fama universal de ser de les més belles del món, i una de les coses que ajuden a trobar-la encara més hermosa és el ser la primera terra aon la vista troba siluetes, després de tanta ratlla dreta.

A l'entrada de la badia, lo primer que's veu són com grans monstres: illes monstres com de pell d'elefant o esqueses d'hipopotams que dormen al fons del mar. Aquestes illes, en els lloms, en les esquerdes, allí ont hi ha un xic de fondalada o aon se troba un xic de planura, es cobreixen de cocoters i d'una herba grassa i humida que ho tapiça tot de verdor, però d'una verdor especial que no l'haviem vist mai enlloc més, que'n podriem dir verd d'America.

Es va entrant endins, i de tots costats es van veient més illes i més verdor. Algunes serveixen de forts, altres de testos a ran de l'aigua, pera poder-hi criar una palmera; altres, més grans, són com un bosc que s'hagués inondat aquells dies, i eixissin les copes dels arbres. Després de les illes, es va caminant i es troba una immensa penya de l'alsaria de Gibraltar, acotada, com si saludés a una altra que n'hi ha a l'altra banda, i al tombant, formant una vall, la ciutat de Río Janeiro, com una visió realment fantastica.

Río Janeiro és gran (un milió d'habitants), però no és pas per lo gran per lo que admira: és pel seu escampament, per la volior, per la seva immensa silueta, perquè no se sap ni ont acaba ni on comença. Per entre'ls arbres, per les montanyes, al lluny, al mar, dalt dels turons, enllà de la plana, per tot se veuen cases i més cases, eixint com per encantament. Recorda Napols i recorda Palma, però am més extensió, am més cases, am més siluetes, amb unes torres que semblen campanars i campanars que no semblen d'iglesies, i cupules de formes extranyes, i edificis que no s'expliquen, i, entre casa i casa, verdor, un atapament de verdor, que sembla que surti de les teulades, dels terrats, de les xemeneies; aquella verdor que hem dit d'America, d'un to cru, d'un to igual, d'un to de fulla de tot l'any, hermosa i monotona a l'hora.

Rio de Janeiro, vista des de Corcovado, Brasil,
s/d, primer terç del segle xx. PR-UB/CA

Com que'l barco sols s'atura dues hores, sols tenim temps de baixar un moment, i en dues hores de veure una ciutat de l'extensió de Río Janeiro no més es pot donar una impressió de lo poc que s'ha pogut veure, i encara no és definitiva.

Pera nosaltres, arribats de fresc..., lo primer que'ns crida l'atenció són els negres i l'arquitectura. Els negres sempre'ls havíem vist de un a un, i sempre amb uniforme. No podíem concebir un negre que no anés de groom o de chauffeur. El negre, pera molts, és un negret que obre portes, que raspalla roba, que passeja anuncis o que fa de criat d'*americano*; doncs aquí, encara que un sapiga que'l negre, fòra el color, és un home exacte a nosaltres, fins a veure-ho no se'n fa carrec. Com se pot un imaginar un negre gomós, un negre dandy, vestit a la moda de Londres i plantat a la cantonada que aquí correspon a cà'n Llibre? Qui s'imagina una negra venint de sermó, o de les quaranta hores, i trobant-se amb altres beates tant negres com ella i vestides de negre? Qui creuria mai que hi hagi negres que semblin senadors, diputats, coronels o regidors, de posat tant serio com els blancs, però am sa serietat tenyida de negre? I *niñeras* blanques duent negrets? I dides negres criant noiets blancs? I soldats, i capellans, i intellectuals, i fins neurastenics, i fins estetes?

Canal do Mangue, Rio de Janeiro, Brasil,
s/d, primer terç del segle xx. PR-UB/CA

Aquí el color no compta pera res, al menys mirat a corre-cuita, però lo que cambia, sobretot en elles, és el modo d'empolainar-se. Quan vèiem aquelles estampes que graven als Estats Units, amb aquells colls al revés i un puny de camisa al peu, i una armilla cordada al darrera, ens crèiem que exageraven, però si exageraven l'incoerència, es quedaven curts en els colors!

Els tons que porten les mulates i tota mena de *morenes*, en aquesta ciutat de Río Janeiro, és impossible de descriure. Aquells berrets de satí vermell que porten les mones d'orgue, se les posen elles, però am més plomes; aquelles llustrines de verd de lloro que fins pera forro són massa verdes, elles se'n fan les seves brusetes, amb el forro per la part de fòra; dels colors més escandalosos se'n fan llacets, se'n fan llaçaços, i se'ls planten al coll, al cap, als peus, i allí ont hi troben lloc. Pera'l negre hi ha una cosa tant trista com era l'esclavatge: hi ha la ridícula. Abans feien pena, i ara fan riure.

Lo que no fa riure, però mareja, sobre tot al foraster, són les cases d'aquesta terra. Hi ha una Gran-Via immensa, colossal, ben cuidada, ben urbanisada, però de les cases... no'n parlem. Pera donar-vos una idea de lo que és, si haveu vist una exposició que hi hagi carrer de les Nacions, penseu amb allò i veureu la Gran-Via. Tot sembla fet provisionalment, com si la gent portessin pressa, o

esperessin un terratremol, o haguessin de canviar de terra. Hi ha cases de gòtic d'album, fetes de paper Bristol, que no se sap si són aduars, sanatoris de protestants, iglesies laiques o asils d'invalids; n'hi ha que semblen capitànies, i hi vènen pinyes i conserves; que semblen quartels, i són cira-botes. Al costat d'una casa altíssima que té els pares a Nova-York, se'n veu una de petiteta amb una cúpula daurada que no més li arriba als genolls; al costat d'aquesta, una d'ample, am cada adorno plateresc, que un altar de Churriuguera es queda curt de fullaraca; més enllà una de llarga i estreta, am camarots en comptes de pisos, com un transatlàntic anclat, tenint per pariona a la vora una caseta de pessebre, i això en un arrenjerament, que un es cansa de seguir carrer i s'asseu al primer banc que troba!

És clar que, seguint caminant, un trobaria carrers, i cases, i edificis, i parcs que de segur deuen ser més bells, i deuen ser més irregulars...; naturalment que en aquelles montanyes hi trobariem recons de verdadera poesia, i, seguint aquelles cales, punts de vista meravellosos; però el barco ha donat el primer avís: prenem una cervesa a peu dret, que'ns costa vuit o deu mil reis, i ens embarquem altra volta.

Els transatlàntics tenen això. Com que s'aturen tant poca estona no's pot veure més que lo principal, i lo principal de per tot arreu sol ser tant sols lo aparatós, lo ample, lo gran, però mai lo intim, lo arracerat, lo quiet, que és lo que no's pot ensenyar als forasters de dues hores, i aon s'hi amaga la bellesa. Lo bell deu ser en aquells fondals que va deixant endarrera el barco a l'eixir de la badia; en aquells poms florits i amagats que s'endevinen sota les roques; en aquells boscos aon no hi entra el sol*.

De un a un els anem deixant, i tornem a trobar el mar, aquest cop ferestec i de color d'acer. El sol es pon per una esclatxa. Es pon tetric. Es pon malhumorat. En un illot del camí hi veiem totes les gavines i totes les aus, que no havíem vist des de l'eixida de l'Equador.

La sirena udola com un gran plany, i totes s'alcen a l'hora, i aquell capvespre hi ha un nubol més: un nubol ferestec, en espiral, com una immensa fumerola.

* Aquests boscos els hem vist un xic de tornada i són verament meravellosos.

XIX Comentarís

Com se pot veure per lo que havem dit, mercès als innumbrables banyistes que venen a pendre banys de fortuna, la gran ciutat de Buenos Aires peca un xic de metallisada, o de lo que avui se'n diu financiera, i lo que pot interessar al turista, com són museus, jardins classics, vells monuments o costums típiques, no hi són, perquè no hi poden ser.

No hi poden ser perquè no hi ha hagut temps. Pera que un poble tingui vells monuments els ha d'haver tingut nous temps enrera, i aquí no n'hi ha, de temps enrera: en el temps passat això era un pla, am quatre barraques d'espanyols, amb un penó al cim de la barraca pera que sapiguessin de qui era. Pera que un poble tingui museus hi tenia d'haver pintors, i els conqueridors de l'Argentina no estaven pas pera fer pintures; i el jardí classic ha de ser madur, i aquí no han pogut madurar. L'història de l'Argentina's pot ben dir que comença el jorn de l'indpendencia; i al que sols té cent anys d'història, entre rebelar-se, deslliurar-se, matar-se civilment els uns als altres pera posar les coses en clar, organitzar lo que queda, fer lleis, complir-les, no voler-les complir, eixir un dictador, i tenir-lo de matar o embarcar-lo, ja té prou feina a refer-se pera pensar en les coses de l'art, i l'Argentina no sols s'ha refet, sinó que és un dels casos de més creixença i de més ràpida prosperitat que's puguin veure en l'història.

Dels grans generals com en San Martín i com en Belgrano, varen passar als grans legisladors com en Rivadavia, en Sarmiento, en Mitre, i tants altres com noms de carrers kilomètrics es veuen en la capital, i un cop els grans legisladors van haver posat ordre en les coses, van anar arribant «els financers», els homes de números, de calcul, d'ordre, de teneduria i d'economia política, i allí ont hi viu l'economia el pobre art s'hi troba malament, i en fuig el sentiment, i en fuig el sentimentalisme.

Jo no sé si tenen raó, de ser del modo que ells s'han fet: faig constar els fets sense comentaris; però que aquest poble no és romàntic a la bella manera d'Europa, no hi ha detall que no ho demostri.

Aquí, per exemple, hi ha tres coses que's troben a faltar desseguida: goços, campanes i anticuaris. Aquell sò que duem a l'orella de ara bateig, ara morts, ara missa i ara rosari, lo mateix que un eco mistic que no para encastat a l'orella, aquí encara no l'hem sentit: si hi ha campanes, o be no sonen, o sonen tant avergonyides que quasi no gosen a piular; aquelles tertulies de goços que's veuen per les cantonades de les nostres rambles i passeigs, de totes mides i procedencies, els uns escuats, els altres am roba de llana, altres petits i bellugadiços, anant seguint tots els arbres pera vigilar el *riego* i alçar la cama, o pera veure venir el carretó, aquí no hi són ni per remei; aquelles botigues d'anticuaris am desferres de tots els temps, que mouen una curiositat que també amb el temps es torna un vici, aquí no hi són, o no les havem vistes, i això, que de primer moment sembla que no tingui cap importancia, vol dir que en aquesta terra no's volen afeccions inútils. L'home va al gra. No vol enternir-se ni am records, ni am sentiments, ni am poesies. No vol perdre'l temps ni en escoltar, ni en amanyagar, ni en records. Això's deixa pera'ls pobles romantics; aquí, vinguen pianoles, i gramofons, i fonografs, i fono-presses, que, a més de tenir l'aventatge de fer-los anar quan un vol, se'ls pot aturar quan hi ha altra feina.

Naturalment que un poble ont hi arriba tant de foraster a *fer el paquet*, pera tornarse'n a pendre el sol a la seva terra (si pot) que consideren aquest país com un centre d'operacions pera operar els bitllets de banc; aon n'arriben tants que no tenen patria i tants que no'n volen tenir, que amb el crit d'internacionals es volen nacionalisar en una nació que... no'n sia, els fills d'aquí (els que fa temps que hi són) han tingut de reaccionar, i plantar cara als que arriben am la pensada del seu negoci.

Am motiu del centenari, mai havíem vist tantes banderes, ni tants llacets, ni tantes senyals de patriotisme. Rieu-vos de *Segadors*, de marques de *Cádiz* i de *Marselleses*. Aquí, esteu dinant, mengeu la sopa, i darrera de la sopa hi va l'himne, i us haveu de posar drets mentres toquen; porten l'entrant, i un xic més d'himne, i als postres, himne de gracies. Eixiu al carrer, i per tot arreu passen colles cantant-vos l'himne, i al que no's treu el capell l'hi treuen amb una garrotada; no hi ha estatua de cap capdill ni de cap commemoració que al pedestal no hi cantin l'himne, i en els entreactes, i en els cafès, i allà on fan

broma, i allà ont estan serios, us arriben a *himnetisar*. El deliri de l'*hinnemania* patriotisa a tothom, i no'ns extranyaria gens que arribés un moment capdal que l'argentí demanés al Govern les seves vuit hores d'himne.

Això, com deiem, és una reacció, i està be que ho sia si els agrada. Cada poble fa lo que li plau, i per això els nostres passats van morir per la llibertat; però lo que sí ens fa un xic d'extranyesa als que, en classe de forasters, no podem estar en el secret de les interioritats d'un poble, és el modo d'exercir-la. Aquí s'ha fet el centenari de la lliberació argentina declarant abans l'estat de siti; aquí havem vist els estudiants que estudien pera l'avenç havent d'anar a destruir tres periodics perquè eren un xic massa avençats; aquí és aon la policia, que diuen que és la que té més vista, ha vist cremar sense veure-ho; aquí hem sentit, en aquesta terra glorificadora del treball, cridar, en l'Avinguda de Maig: «Morin els treballadors»; i hem vist coses curiosíssimes que si no fos que en això de politica estem disposats a creure-ns-ho tot, ens farien perdre les creencies.

Què vol dir aquesta inconseqüència? Vol dir que ho sembla i que potser no ho és. Vol dir que aquí potser estan cansats de tanta *negociació*; que estan tips de positivisme, i d'homes d'acció, i d'homes practics; que les qüestions econòmiques els comencen a marejar; i que tal volta cerquen quelcom més: ideals, patria, versos, himne, art, i que'l poble que's vol esbravar comença cridant i trencant vidres, ja que tota aspiració, abans no's torna realitat, necessita fer trencadiça.

Multitudinaris actes de commemoració del centenari argentí, el 25 de maig de 1910, pels carrers de Buenos Aires, en una imatge apareguda al setmanari *Caras y Caretas* (núm. 608), el 28 de maig de 1910.

En plenes celebracions del centenari de la independència argentina, l'any 1910 Santiago Rusiñol salpa –amb el seu amic actor Enric Borràs– cap a Buenos Aires, carregat amb desenes de teles per exposar i vendre al Con Sud. Arribat a l'Argentina, Rusiñol serà protagonista de nombrosos homenatges, entrevistes i tertúlies, com a conseqüència del seu èxit com a pintor i dramaturg, així com per l'atractiu de la seva figura culta, bromista, brillant. Teatres i sales d'art de Buenos Aires acolliran amb els braços oberts un Rusiñol atrafegat i afalagat de tants compromisos socials, però finalment també una mica cansat.

KM13.774
EDICIONS casa amèrica catalunya

Incluye estudios introductorios en español.

Amb mirada sagaç, irònica i implacable, l'artista relatarà aquell mig any de viatge a través dels articles «Del Born al Plata» que, publicats al setmanari *L'Esquella de la Torratxa*, van ser recollits en forma de llibre un any més tard pel seu amic editor Antoni López. Un llibre de viatge que ara Casa Amèrica Catalunya reedita sota el segell KM13.774, en una edició acompanyada d'estudis introductoris i documents de l'època –alguns d'ells inèdits– que ens traslladaran a l'Argentina de 1910, una Argentina avui ja bicentenària.

